

HAU 109

Gabatar da Qa'idojin Rubutun Hausa

Marubuci :

Dr. Isa Yusuf Chamo

**Sashen Nazarin Kimiyar Harshe da
Harsunan Qasashen Waje, Jami'ar
Bayero, Kano**

Wanda ya tace Rubutu: Dr. Bello Alhassan Sodangi

**Sashen Nazarin Harsuna da Al'adun
Africa, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria**

Jagora:

Dr. Bridget Anthonia M. Yakubu
**Sashen Nazarin Harsuna, Tsangayar
Fasaha, Jami'ar NOUN,
Jabi, Abuja**

Abubuwan da ke ciki	1
Rukuni na 1	2
Kashi na 1: Harshen Hausa	2-7
Kashi na 2: Tarihin Samuwar Qa'idojin Rubutun Hausa	8-16
Kashi na 3: Daidaitacciyar Hausa	17-22
Kashi na 4: Bambancin Daidaitacciyar Hausa da Sauran Kare-Karen Hausa	23-29
Kashi na 5: Baƙaƙen Hausa da Yadda Ake Amfani da su a Daidaitacciyar Hausa	30-36
Kashi na 6: Wasulan Hausa da Yadda Ake Amfani da su a Daidaitacciyar Hausa	37-43
Rukuni na 2	44
Kashi na 1: Qa'idojin Rubutun Hausa	44-48
Kashi na 2: Wuraren da Ake Hada Kalma a Rubutun Hausa	49-55
Kashi na 3: Wuraren da Ake Raba Kalma a Rubutun Hausa	56-63

Rukuni na 3	64
Kashi na 1: Wuraren da Ake Fara Rubutu da Manyan Baƙaƙe	64-70
Kashi na 2: Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomi I	71-79
Kashi na 3: Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomi II	80-86
Kashi na 4: Alamomin Rubutun Hausa I	87-94
Kashi na 5: Alamomin Rubutun Hausa II	95-101

Rukuni na 1

- Kashi na 1: Harshe Hausa
- Kashi na 2: Tarihin Samuwar Ka'idojin Rubutun Hausa
- Kashi na 3: Daidaitacciyar Hausa
- Kashi na 4: Bambancin Daidaitacciyar Hausa da Sauran Kare-Karen Hausa

Kashi na 5: Baƙaƙen Hausa da Yadda Ake Amfani da su a Daidaitacciyar Hausa

Kashi na 6: Wasulan Hausa da Yadda Ake Amfani da su a Daidaitacciyar Hausa

Kashi na 1: Harshen Hausa

Abubuwān da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofin Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi

- 3.1 Ma'anar Harshen Hausa
 - 3.2 Yankunan da ake amfani da harshen Hausa
 - 3.3 Muhimmancin Harshen Hausa
 - 3.4 Cigaban Harshen Hausa
- 4.0 Kammalawa
 - 5.0 Takaitawa
 - 6.0 Awon Fahimta
 - 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi ya kunshi bayani a kan ma'anar harshen Hausa da muhimmancinsa da irin ci gaban da ya samu. Harshen Hausa harshe ne mai dadadden tarihi da kuma yawan mutanen da ke magana da shi. Don haka, a wannan bangare za a duba ma'ana da tarihinsa.

A matsayin mai nazari ko koyon harshen Hausa ya na da kyau ya fahimci ma'anarsa da yankunan da ake amfani da shi da irin matsayinsa a wajen masu amfani da shi. Bugu da kari, a fahimci muhimmancin harshen Hausa a bangarori dabab-daban, sannan kuma sai a gano irin ci gaban da ya samu da sakamakon ci gaban ga harshen da masu amfani da shi.

2.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana sa ran cim ma wadannan manufofi

- Fahimtar ma'anar harshen Hausa.

- Fahimtar muhimmancin harshen Hausa.
- Fahimtar wuraren da ake amfani da harshen Hausa.
- Gano ci gabon da harshen Hausa ya samu.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Harshen Hausa

Harshen Hausa yana daya daga cikin manyan harsunan na duniya. Harshe ne wanda a kullum yake kara ci gaba ta wajen masu magana da shi da yalwarsa da kuma kwarjininsa. Wani masani mai suna Greenberg (1947) kamar yadda Wurma (2005:1) ya kawo ya nuna cewa harshen Hausa yana daya daga cikin fungiyar harsunan Cadi, don haka yake da dangantaka da harsuna irin su *Masa* da *Lasa* da *Sokoro* da *Kotolo* da *Kere* da *Tera* da *Bura* da *Margi* da *Mandara* da *Bacama* da *Warji* da *Bolanci* da *Sayanci* da *Karekare* da sauran makamantsu. Haka shi ma Schuh (1983) kamar yadda Wurma (2005:1) ya bayyana ya kawo makamancin abin da Greenberg (1947) ya bayyana dangane da ma'anar harshen Hausa. Shi kuwa Adamu (1978) kamar yadda Wurma (2005:1) ya bayyana cewa ya yi “Hausa, harshe ne na kabilar Hausawa wadanda tun fil-azal suka zo daga kasar Hausar, ko kuma tarihi ya nuna cewa daga kasar Hausa suke, ko kuma zuri’arsu ta wajen uba daga kabilar Hausa suke, ko kuma wadanda ta hanyar amfani da harshen Hausa da dabi’un Hausawa da addininsu suka zama Hausawa”.

3.2 Yankunan da Ake amfani da Harshen Hausa

Harshen Hausa, harshe ne da aka fi amfani dashi a bangaren Arewacin Nijeriya da kuma wasu sassa na kasashen Nijer da Cadi da Sudan da Gana da Saliyo da Jumhiruyar Bini da Barkina Faso da Kamaru da Senigal da Laberiya da Mali da kadafan daga wasu yankuna na

Misira da Moroko da Tunis da sauran makamantan wadannan kasashe, wadanda ko dai sun yi iyaka da Arewacin Nijeriya ko kuma Hausawa sun je kasar don wani dalili. Saboda haka ne Schuh (1983) kamar yadda Wurma (2005:1) ya kawo ya nuna cewa harshen Hausa, na daya daga cikin manyan harsunan duniya wanda in banda Larabci, babu wani harshe da ya fi shi yawan jama'a a nahiyan Afrika. Don haka, harshen Hausa bayga ga asalin tushensa ya yadu zuwa yankuna da dama na kasashen Afrika da ma wasu kasashe masu nisa a sakamakon wasu dalilai. Saboda haka ne aka cewa harshen Hausa ya zama harshen duniya wanda ake amfani da shi ba wai kawai a kasar Hausa ba.

3.3 Muhimmancin Harshen Hausa

Dangane da muhimmancin harshen Hausa, Wurma (2005:2) ya ce “Hausa, harshe ne da ya fi kowane harshe yaduwa a Afrika ta yamma, sannan kuma idan aka yi la'akari da masu magana da harshen a wasu wurare a Afrika ta Arewa da ta tsakiya da kuma ta gabas, harshen ya wuce harshen Suwahili wajen yaduwa da yin amfani da shi a nahiyan Afrika” .Dalilin hakan na iya kasancewa wajen irin gagarumar sha'awar da Hausawa ‘yan kasuwa da masu sana'o'in hannu da malamai suke da ita wajen tafiya zuwa wasu wurare da kuma nacin da Hausawa suke da shi ga al'adunsu da irin sigar harshen, wadda ta sa shi zama mai sau'kin koyo da farin jini. Haka kuma, yalwar kalmomi ta harshen ta sa ya kasance abin amfani ga harkokin ilimi da walwalar jama'a da siyasa da hukunce-hukunce tare da kuma da irin baiwar da harshen yake da ita wajen aro da mayar da wasu ‘yan gida. Wadannan dalilai da wasunsu su ka sa da dama daga wadanda ba Hausawa ba

masu sha'awar hulđa da mutanen nahiyan Afrika suka fi bada karfi wajen koyon harshen Hausa domin samun yin mu'amala da mutanen nahiyan Afrika, wadanda harshen Hausa ke da rinjayar kaso na masu magana da harshen. Saboda haka, harshen Hausa ya zama mai muhimanci sosai ga duk mai son mu'amala da mafi rinjayen mutanen da ke a nahiyan Afrika.

3.4 Cigaban Harshen Hausa

Harshen Hausa ya samu ci gaba a fannoni da dama wadanda suak hada da; ta fuskar yawan masu magana da shi da koyar da shi da kuma matsayin harshen a hukumance a kasa da duniya da kuma sauran makamantan wadannan. Ta fuskar masu magana da shi, yana daya daga cikin harasa da ke da dimbin masu magana a duniya kuma na biyu a nahiyan Afrika. Ta fuskar koyarwa kuwa a akwai jami'o'i masu yawa a Nijeriya da wasu kasashen Turai da Amurka da Asiya da suke koyar da kwasa-kwasan samun digiri na farko da na biyu da na uku a fannin Hausa, haka kuma wadansu kasashen Turai da Asiya da Amurka suna amfani da harshen Hausa, musamman a kafofin yada labaransu na kasada-kasa. Bugu da kari, zaben harshen Huasa da fungiyar hada kan kasashen Afrika ta yi, ya zama daya cikin harsunanta uku na tafiyar da aiki, ya kara daga matsayin harshen da martabarsa. Don haka, masu hasashe ke ganin cewa harshen Hausa na da babban rabo nan gaba a matsayinsa na harshen da za ayi amfani da shi a duniya. Saboda haka, harshen Hausa ya daina zama harshen da Hausawa suka kankane, harshe ne da tuni ya zarce mutanen kabilarsa na asali.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayani a kan harhsen Hausa da wuraren da ake amfani da shi da matsayin ta fuskar sadarwa. Haka kuma, an yi bayanin abubuwan da suka sa harshen Hausa ya kai inda ya ke a yanzu da kuma irin hasashen da manazarta suke da shi a kan harshen.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar harshen Hausa.
- Yaduwar Harshen Hausa zuwa wasu yankuna
- Muhimanci da ci gabon harshen Hausa

6.0 Awon Fahimta

1. Yi cikakken bayani a kan harshen Hausa tare da matsayinsa a nahiya Afrika.
2. Kawo wasu harsuna da suke da ‘yan’uwantaka da Hausa tare da yin baynin ‘yan’uwantakar.
3. Me yasa harshen Hausa yake kara ci gaba a kullum?
4. Yi bayanin muhimmancin harshen Hausa ga a kalla daya daga cikin rukunin al’umma.

7.0 Manazarta

Abraham, R. C. The Language of Hausa the People. London: U.L Press, 1941.

Adamu, Mahadi. The Hausa Factor in West African History. Zaria: Ahmadu Bello University, Press, 1978.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Schuh, R. G. Hausa and Its Nearest Relations. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria, 1983.
Sa'id, Bello. Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya Ibrahim, Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Kashi na 2: Tarihin Samuwar Qa'idojin Rubutun Hausa

Abubauwan da ke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofin Darasi

3.0 Kunshiyar Darasi

3.1 Qa'idojin Rubutu a Qarni na 20

3.2 Kafa Hukumar Hausa

3.3 Tarurrukan Daidaita Ka'idojin Rubutun Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Awon Fahimata

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an yi bayanin tarihin samuwar ka'idojin rubutun Hausa a takaice. An sha gwagwarmayawajen samar da ka'idojin rubutu Hausa, kuma aiki ne da aka dade ana yi a matakai daban-daban a kuma lokuta daban-daban, wanda ya hadar da masana harshen Hausa, Hausawa da Turawa. An dade ana rubutu Hausa cikin tsarin Turanci a sigogi daban-daban, amma daga baya masana suka ga dacewar samar da wata daidaitacciyar hanyar rubuta Hausa guda daya. A wannan kashi an yi bayanin matakana da aka bi wajen samar da ka'idojin tare da kawo misalan wasu canje-canje da tarurrukan suka samar wajen rubutu wasu kalmomin Hausa.

2.0 Manuofin Darasi

A karshen wannan kashi ana sa ran a cim ma wadannan manuofi kamar haka:

- Fahimtar matakana da aka bi wajen samar da ka'idojin rubutun Hausa.
- Fahimtar wasu daga cikin ka'idojin da aka samar a lokuta daban-daban.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Qa'idojin Rubutun Hausa a Karni na 20

A farkon karni na 20, masana sun fahimci cewa akwai wasu sautuka na musamman a Hausa wadanda rashin amfani da su wajen rubuta wasu kalmomin Hausa yadda ya kamata ko yadda ake furta su a Hausa ya haifar da matsaloli. Irin wadannan sautuka sun

hada da: b, da d, da k, wadanda a lokacin wadansu marubuta na amfani da digo a ƙarkashin baƙaƙen masu kama da su. Misali:

‘b’ da digo a karkashinta a matsayin ‘b’

‘d’ da digo a kasrkashinta a matsayin ‘d’

‘k’ da digo a ƙarkashinta a matsayin ‘k’

An ci gaba da rubuta wadannan sautuka b, da d, da k, tare da digo a ƙarkashinsu har zuwa wajen shekara ta 1912 lokacin da wani malami Hanns Vischer, wato Dan Hausa, ya rubuta wani littafi mai suna *Rules for Hausa Spelling*, ya zayyana ka’idojin rubutun Hausa a cikinsa. Littain ya bayyana irin kalmomin da suka kamata a hada, da wadanda ya kamata a raba, sannan kuma ya canza ka’idar rubuta sautukan da ake yiwa digo a ƙarkashinsu suka koma ana yi masu digo a birbishinsu kamar haka:

‘b’ a matsayin b

‘d’ a matsayin d

‘k’ a matsayin k

Wadannan ka’idoji da Dan Hausa ya samar su Mr. G. P. Bargery ya yi amfani da su wajen rubuta wani shahararren kamus na Hausa, mai suna *Hausa-English Dictionary and English-Hausa Vocabulary*, wanda ya ƙunshi kalmomin dubu arba’in da tara na Hausar wurare dabab-daban. Bargery a kamusun ya ce “an dade kafin a gano cewa Hausa tana da wadansu sautuka wadanda babu irin su a harsunan kasashen Turai, Misali akwai ‘b, da ‘d, da ‘k, da ts, da ‘y.....”

Daga baya a shekara ta 1932 Gwamnatin Jihar Arewa ta kafa kwamitin daidaita ka’idojin rubutun Hausa wanda aka kira ‘Committee on Hausa Orthography’. Wannan kwamiti ya

shafe wajen shekara biyar yana kaiwa yana kawowa kafin ya cim ma yarjejeniyar yi wa b, da d, da k, fugiya ko lankwasa abirbishinsu maimakon dige-digen da akan yi a kasa ko a samansu.

Bayan ana sami yarjejeniyar ‘yan kwamiti ne, sai daya daga cikinsu, wato Dr. R. M. East, ya tafi birnin Berlin na kasar Jamus, ya tattawon da wani malami wanda yake shugaba ne na Cibiyar Nazarin Harsuna da Al’adun Kasashen Afrika, Farfesa D. Westermann, suka yarda da cewa maimakon digo-digon nan, a dinga sa fugiya a kan wadannan bakaken. Misali *b* ta koma *b*, *d* – *d'*, *k* ta koma *k*. Daga nan sai Dr. East ya dawo ya sanar da Gwamnatin Arewa, aka yarda aka buga sanarwa a Jaridar Gwamnatin Nijeriya, wato *Nigeria Gazette*, Government Notice No. 396, ta 24, ga watan Maris, 1938.

Wanda ya fara amfani da wadannan bakaken masu fugiya a samansu shi ne R. C. Abraham wanda ya rubuta kamus mai suna *Dictionary of the Hausa Language*, wanda Jami’ar London (University of London) Press suka buga a shekarar 1946. Ya yi amfani da lankwasa (fugiya) a sautukan *b*, da *d*, da *k*, maimakon digo-digo a karkashi ko a samansu.

Haka kuma, an bayar da sanarwa a cikin jaridar *Gaskiya Ta Fi Kwabo* fitowar farko, ta daya, wadda aka buga a watan Janairu na shekarar 1939 a shafi na 2, an sanar da samuwar sababbin bakaken wanda Gwamna ya yarda da su, kuma an yi kira ga kowa ya rika amfani da su, ko da hannu zai yi rubutu.

Wannan ya zama mataki na farko na samuwar ka’idojin rubutun hausa, wanda aka samar ta hanyar yarjejeniya.

Awon Fahimta

- kafin gyara ka’idjin rubutun Hausa, ya ake rubuta wadannan sautuka:
 - i. 6.....
 - ii. d.....
 - iii. f.....

3.2 Kafa Hukumar Hausa

Duk da samuwar ka’idojin rubutun Hausa wadanda Gwamnati ta amince ta yarda abi, an ci gaba da samun bambance-bambance wajen yadda wasu suke rubuta Hausa, musamman wajen hada kalmomi da raba su. Bugu da kari, sababbin kalmomin da aka samar a cikin Hausa an ci gaba da rubuta su barkatai ba tare da wani takamaiman tsari ba, musamman saboda bambancce-bambancen da ake da su a kare-karen Hausa.

Domin magance irin wadannan matsaloli na rubutu a Hausa, sai wani dan majalisa, a majalisar wakilai ta Jihar Arewa da ke kaduna, mai suna Malam Bawa Bulkacuwa, wakili daga Bauchi, ya gabatar da shawara cewa, “ya kamata a ba mai girma Gwamna shawarar a kafa wata hukuma wadda za a kira *Hukumar Harshen Hausa*, domin ta daidaita yadda za a rubuta kare-karen Hausar wurare daban-daban kamar Sakkwatanci da Kananci da Katsinanci da Zazzaganci da sauransu. Ya kamata a tsayar da wata ka’idfar ka’ida game da rubuta wasu kalmomin misali: *mu hawara ko mu hawara? wato ko watau? su ke ko suke? ilmi ko ilimi.....*”

An yi na’am da wannan shawara ta Malam Bawa Bulkacuwa, inda Gwamnatin Jihar Arewa ta kafa *Hausa Language Board*, watau *Hukumar Harshen Hausa* a shekara 1955 domin a daidaita ka’idojin rubutun Hausa, da tace kalmominda Hausa ta aro daga wasu

harsuna musamman Larabci da Ingilishi, sannan ta kuma gudanar da duk wasu ayyuka wadanda za su kyautata harshen Hausa.

Wannan hukuma ta yi wa harshen Hausa ayyuka masu tarin yawa, kadan daga ciki sun hada da:

1. Tabbatar da littafin ḥa'idojin rubutun Hausa mai suna *Rules for Hausa Spelling*, bayan yin 'yan gyare-gyare.
2. Cim ma yarjejeniyar kan wadansu kalmomin na bayyana nahawu. Misali: *ismi zuwa suna fi'ili, amri zuwa abin da za a yi*
3. Tsara littafi na kebantattun kalmomi a Hausa, mai suna *Glossaries of Technical Terms*. A ciki an jero kalmomi kimanin dubu daya da dàri daya a tsarin rukuni-rukuni wadanda ake amfani da su a kebaabun wuraren. A littafin an kuma nuna yadda Hausa takan aro kalma daga turanci, wadansu an samo masu fassara a Hausa, wadansu an canza masu sauti ta yadda za su dace da tsarin sautinta su zama kalmomin Hausa.

Tun da aka kafa wannan hukuma a shekarar 1955 ta yi aiki tukuru don cim ma manufofin da aka kafa ta domin-su. Hukumar ba ta daina aiki ba sai da aka kara yawan jihohin nijeriya, hakan ya faru a shekarar 1968, aka raba jihar Arewa ta zama jihohi shida. Daga nan aka mika kayayyakin aikin Hukumar zuwa ga Sashen Koyar da Ingilishi da Harsunan Zamani (Department of English and Modern Languages) na Jami'ar Ahmadu Bello ta Zariya. Amma da aka kafa Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya a Kwalejin Bayero ta Kano, a shekarar karatu ta 1970 zuwa 1971, sai aka ga dacewar da ta ci gaba da aikin

Hukumar Harshen Hausa. A halin yanzu, Cibiyar ke gudanar da kwatankwacin ayyukan da Hukumar Harshen Hausa ta yi.

3.3 Tarurrukan Daidaita Ka'idojin Rubutun Hausa

Duk da samar da wasu ka'idojin rubutun Hausa a shekarar 1958 wadanda aka buga a littafi mai suna *Hausa Spelling*, da kuma gyare-gyaren da Hukumar Harshen Hausa ta yi wa ka'idojin rubutu, kuma aka buga a cikin mujallar Gwamnati. Amma ka'idojin ba su gama zama jiki ba, domin wasu marubuta sun ci gaba da rubuta kalmomin Hausa barkatai, wasu suna hada wasu kalmomin wasu suna raba wasu kalmomin ba tare da wata tsayayyiyan hanya guda daya ba.

Wannan matsala ita ce ta sa aka yi tarurruka har kashi uku a wurare dabab-daban don a dada duba ka'idojin rubutun Hausa, a yi musu wasu gyare-gyare yadda za su karbu. An shirya tare da aiwatar da tarurruka kamar haka:

1. taron Bamako a kasar Mali daga 28 na watan Fabrairu zuwa 5 ga watan Maris na shekarar 1966
2. taro a Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya, ranar 21 ga watan Yuni na shekarar 1970.
3. taro a Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero, Kano a watan Satumba na shekarar 1972.
4. taro a Cibiyar Nazarin Harshe da Tarihi da Sarrafa Adabin Baka (Centre for Linguistic and Historical Studies by Oral Traditions), Yamai daga ranar 7 zuwa 12 ga watan Janairu na shekarar 1980.

Wadannan tarurruka sun kawo ci gaba ta fuskar inganta da daidaita ka'idojin rubutun Hausa. Kuma har zuwa yanzu ana gudanar da tarurrukan kara wa junna sani ta fuskar ka'idojin rubutun Hausa, idan bukatar hakan ta taso ko domin wani dalili na musamman.

Awon Fahimta

- An gudanar da taron Bamako daga
- An ci gaba da gudanar da kwatankwacin ayyukan Hukumar Harshen Hausa bayan rushewarta a

4.0 Kammalwa

Wannan kashi ya yi bayani a kan tarihin samuwar ka'idojin rubutun Hausa. Ya tabo tarihin abubuwan da suka faru a mabambanta lokuta da wuraren domin inganta ka'idojin rubutun Hausa. A cikin kashin an kawo bayanin ka'idojin rubutu a karni na 20 da abubuwan da suka jawo kafa hukumar Hausa da ayyukan hukumar, sannan an kawo bayanin tarurrukan daban-daban da aka yi domin daidaita ka'idojin rubutan Hausa.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- yadda aka gyara ka'idojin rubutu a karni na 20.
- yadda aka kafa Hukumar Hausa da ayyukanta.
- mabambanta tarurrukan daidaita ka'idojin rubutan Hausa da sakamakon da suka haifar.

6.0 Awon Fahimta

- Yi takaitaccen bayani a kan gudummawar da wadannan masana suka bayar wajen samuwar ka'idojin rubutun Hausa:

- Dr. R. M. East
- Mr. G. P. Bargery
- Malam Bawa Bulkacuwa
- Kawo tarurruka guda uku da aka gudanar don daidaita ka'idojin rubutun Hausa, Dangane da wuri da lokacin.
- Yi bayanin yadda ake rubuta wadannan sututtuka 6, da d, k, kafin gyara ka'idojin rubutun Hausa na shekarar 1932

7.0 Manazarta

Adamu, Mahadi. The Hausa Factor in West African History. Zaria: Ahmadu Bello University, Press, 1978.

Batagarawa, Aminu Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, Taron Qara wa Junna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.

Bunza, Aliyu Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciya Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.

Schuh, R. G. Hausa and Its Nearest Relations. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Langauges, Ahmadu Bello University, Zaria, 1983.

Sa'id, Bello. Ka'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Wurma, A. G. Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Kashi na 3: Daidaitacciyar Hausa

Abubuwan da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofin Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Ma'anar daidaitacciyar Hausa.
 - 3.2 Wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Awon Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan bangare an yi bayanin ma'anar daidaitacciyar Hausa, tare da takaitaccen bayanin yadda aka samar da ita. Sannan da bayanin wuraren da ake amfani da ita. Domin harshen Hausa na daya daga cikin harsuna na duniya da suka sami ci gaba ta fuskar tsari da aiwatarwa. Saboda haka, masana harshen Hausa a lokuta dabat-daban suka gudanar da taruka domin ganin an samar da matsaya daya ta fuskar rubuta da karanta harshen Hausa.

2.0 Manufofi

A karhsen wannan kashi ana sa ran a cim ma wadannan manufofi kamar haka:

- fahimtar ma'anar daidaitacciyar Hausa
- gano yadda aka samar da daidaitacciyar Hausa
- sanin wuraren da ake amfani da daidaitaciyaar Huasa.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Daidaitacciyar Hausa

Daidaitacciyar Hausa, ita ce Hausar da aka tace kuma masana ilimin harshen Hausa a tarruruka dabat-daban suka amince a yi amfani da ita (Wurma, 2005:2). A shekara ta 1912 ne, aka kafa harsashin samar da daidaitacciyar Hausa a karkashin Dan Hausa (Hans Vischer), aka kuma ci gaba da karfafa shirin har zuwa shekara ta 1988 lokacin da hukumar harshen Hausa ta tabbatar da shirin. An yi tarurukan masana harshen Hausa domin karawa junna ilimi dabat-daban. Duk domin samar da kalmomin harshen Hausa wadanda za a rika amfani da su da kuma rubuta su. Daga nan ne aka samar da daidaitacciyar Hausa wadda ake amfani da ita a wajen rubuta kasidu da littattafai da

kuma a wajen sadarwa ta yau da kullum. Haka kuma, samar da daidaitacciayr Hausa ya taimaka wajen amfani da hanya daya wajen isar da safo ga masu ji da amfani da harshen Hausa a Duniya.

3.2 Wuraren da Ake amfani da daidaitacciayr Hausa

Bayan samar da daidaitacciayr Hausa, akwai wuraren daban-daban da suke amfani da ita. Irin wadannan wuraren sun hada da: makarantu da wajen wallafa littatafai da kafofin watsa labarai da tarrurrukan karawa juna ilimi da makamantansu.

Makarantu

A nan amfani da daidaitacciayr Hausa wajen koyar da Hausa a makarantu tun daga firamare har zuwa Jami'o'i. Wanda ya funshi koyarwar kanta da shirya jarabawa da kuma amsa jarabawar.

Wallafa

Masana da mawallafa suna amfani da daidaitacciayr Hausa wajen rubuta litatafan Hausa wadanda suka funshi fannoni daban-daban. Irin wadannan litatafai sun hada da: litatafai na wa'ka da na labarai da na tarihi da na wasan kwaikwayo da na kimiyya da na fasaha da sauranu. Mawallafan irin wadannan littatafai su na kokarin ganin sun yi amfani da daidaitacciayr Hausa, sai dai dan abin da ba a rasa ba na 'yan kura-kurai.

Kafofin Watsa Labarai

A na kokarin yin amfani da daidaitacciayr Hausa a kafofin watsa labarai da hanyoyin sadarwa wadanda ake amfani da su yau da kullum. Za a iya kasa su gida uku ta fuskarsigarsu wato Rediyo da Talabijin da Jaridu.

- **Rediyo**

Wata kafa ce ta isar da safonni ta hanyar mangana zuwa ga jama'a wadanda ke zaune a wurare da ban-daban ba tare da ganin mai ba da safon ba.

- **Telbijin**

Shi ma telbijin wata kafa ce ta isar da safo ga jama'ar tamkar rediyo. Babban abin da ya bambanta shi da rediyo shi ne ganin mai magana da motsi a lokacin da yake maganar ko motsin ta cikin akwatu talabijin.

- **Jaridu**

Wadannan sun funshi labarai wadanda ake bugawa don mutane su karanta a matsayin safonni. Akan buga Jaridu wasu kullum wasu kuma ana buga su lokaci-lokaci, hakan ya danganci bukata da dalili. A yanzu ana samun ire-iren wadannan jaridu a yanar gizo.

Tarurrukan Qarawa Juna Sani

Ana amfani da daidaitacciya a wajen tarurrukan Hausa na karawa juna sani. Haka kuma, tarurruka irin na addini da siyasa da tattalin ariziki da kiwon lafiya da zamantakewar jama'a, duk tarruka ne da ake fo'karin amfani da daidaitacciya Hausa wajen gudanar da su, domin a samar da fahimta a tsakanin mahalarta.

Duk wadannan wurare da aka kawo a sama suna fo'karin yin amfani da daidaitacciya Hausa a harkokin gudanarwarsu, domin samun damar aika safon da suke son aikawa. Domin daidaitacciya Hausa ita ce Hausar da mafi yawan al'umma ke amfani da ita.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin ma'anar daidaitacciya Hausa da wuraren da ake amfani da ita. Haka kuma, an yi bayanin matakana da ake bi wajen samar da ita da kuma irin ci

gaban da harshen Hausa ya samu sakamakon fito da daidaitacciyar Hausa. Sai dai ya kamata a sani ba ko yaushe ne ake samun daidaitacciyar Hausa a wadannan wurare da aka ambata ba, akan sami wasu kalmomi ko jimloli da ba su taka kara ba, da suka saba tsarin daidaitacciyar Hausa. Don haka, akwai bukatar irin wadannan wurare su kara jajircewa sosai wajen ganin sun yi amfani da daidaitacciyar Hausa.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran a koyi abubuwa kamar haka:

- i. ma'anar daidaitacciyar Hausa.
- ii. matakai aka bi wajen samar da daidaitacciyar Hausa.
- iii. wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.
- iv. muhimmancin amfani da daidaitacciyar Hausa.

6.0 Awon Fahimta

1. Yi bayanin daidaitacciyar Hausa.
2. Wadanne matakai aka bi wajen samar da daidaitacciyar Hausa?
3. Yi bayanin wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.

7.0 Manazarta

Abraham, R. C. The Language of Hausa People. U.L. Press, 1941.

Adamu, Mahadi. The Hausa Factor in West African History. Zaria: Ahmadu Bello University, Press, 1978.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Batagarawa Aminu, Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa.

Muƙalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Junna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.

Bunza Aliyu, Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza Aliyu Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciya Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Vischer, H. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma Abdullahi, Garba. Daidaitacciya Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya Ibrahim, Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Zaria Ahmadu, Bello. Nahawun Hausa. Zair'a: NNPC, 1981.

Kashi na 4: Bambancin Daidaitacciyar Hausa da Suaran Kare-Karen Hausa

Abubuwan da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manuofin Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Ma'anar Karin Harshe
 - 3.2 Bambancin daidaitacciyar Hausa da karin harshe
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Awon Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan bangare an yi bayanin bambancin da ake samu a daidaitacciyar Hausa da sauran kare-karen Hausa. Bugu da kari, an kawo misalan kalmomin da ke da bambanci tsakanin daidaitacciyar Hausa da sauran kare-karen Hausa. A karshe an yi bayanin muhimmancin fahimtar bambance-bambancen.

2.0 Manufofi

A karshen wannan kashi ana sa ran a cim ma wadannan manufofi.

- Sanin ma'anar karin harshe
- Fito da bambance-bambance tsakanin daidaitacciyar Hausa da sauran kare-karen Hausa.
- Fito da wasu misalan kalmomi a daidaitacciyar Hausa da sauran kare-karen Hausa.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Karin Harshe

Karin Harshen, shi ne harshen da ake amfani da shi a wani bangare ko sashi na kasa. Ana gane shi ta wajen lafazin kalmomi da jimloli tsakanin mutane (Wurma, 2005:36). Don haka, za a iya cewa karin hashe na nufin harshe a cikin harshe, domin kowane harshe a kan sami wasu ‘yan bambance-bambance wajen amfani da shi dangane da wasu dalilai da suka hada da; shiyya ko nahiyan masu magana, sannan kuma akan sami karin harshe ta fuskars matsayin masu magana da makamantasu. Saboda haka, a harshe daya sai a sami kare-kare da dama sakamakon wadancan dalilai, amma karin harshen na nan a wannan harshe na asali, sai dai kawai a danganta shi da kari-harshen kaza.

Ire-Iren Kare-Karen Hausa

Harshe Hausa na da kare-kare masu yawa, saboda yawan masu magana da shi da kuma bambancin wurin zama na masu magana da harshen da kuma bambancin matsayin masu magana da harshen. Don haka, aka rarraba kare-karen Hausa zuwa gida biyu kamar haka; Akwai na Nijeriya da na Nijer kamar yadda Wurma (2005:36) ya kawo su. Kuma kowanne saya daga ciki yana funshe da wasu kashe-kashe kamar haka:

A Nijeriya akwai kare-karen Hausa kamar irin su

Kananci	-	Hausar Kano
Katsinanci	-	Hausar Katsina
Dauranci	-	Hausar Daura
Zazzaganci	-	Hausar Zazzau (Zariya)
Sakkwatanci	-	Hausar Sakkwato
Bausanci	-	Hausar Bauci
Zamfaranci	-	Hausar Zamfa
Hadéjanci	-	Hausar Hadéja
Gumalanci	-	Hausar Gumel
Kabanci	-	Hausar Kabi/Kebbi
Guddiranci	-	Hausar Azare/Katagum

A Jamhuriyar Nijer Akwai Kare-karen Hausa kamar haka:

Damagaranci	-	Hausar Damagaran
Adaranci	-	Hausar Adar (Tawa)
Gobiranci	-	Hausar Gobir (Tsibiri)
Arewaci	-	Hausar Arewa (Dogon-Dutsi)

Kurfayanci	-	Hausar Kurafai (Filinge)
Canganci	-	Hausar Cangawa (Gaya)
Agadasanci	-	Hausar Agadas

Wadannan ba su ne kawai kare-karen da Hausa ke da su ba. Haka kuma, wadannan da ma sauran kare-karen da ba a kawo ba sun sha bamban da daidaitacciyar Hausa duk da cewa Hausa ake kiransu, kuma kalmomin Hausa suke amfani da su. Don haka, ake cewa karin harshe, harshe ne a cikin harshe. Saboda haka, za a iya cewa kare-karen Hausa kamar ‘yan kananan harsuna ne da ke farkashin harshen Hausa.

3.2 Bambancin Daidaitacciyar Hausa da Sauran Kare-Karen Hausa

Kamar yadda aka yi bayani a baya akwai bambanci tsakanin daidaitacciyar Hausa da sauran kare-karen Hausa, duk da cewa duka harshe daya ne. Daya daga cikin abubuawan da suke bambanta daidaitacciyar Hausa da sauran kare-karen Hausa, shi ne fahitamr sako ko kuma abinda ake magana a kansa. Za a fahimci abin da mai magana da daidaitacciayar Huasa yake nufi a ko’ina, kuma a koyaushe, ko da kuwa daga ina yazo cikin sauri, ba tare da bata dogon lokacin tunanin abin da yake nufi ba. Misali, idan Basakkwace ya yi magana da daidaitacciyar Hausa ko ya yi rubutu da daidatacciyar Hausa, sauran mutanen da ke amfani da wasu kare-karen Hausa irin su Katsinanci ko Zazzanganci da makamtansu za su fahimce shi sosai ba tare da bata lokaci ba, sabanin idan ya yi amfani da karin Hausar Sakkwatanci wanda yin haka zai sa sauran mutanen da ke amfnai da kare-karen Hausa su sha wahala wajen fahitmar abinda yake so su fahimta.

Wani bambancin da ke tsakanin daidaitacciyar Hausa da sauran kare-karen Hausa shi ne, masana ne suka fi amfani daidaidatacciyar Hausa wajen koyarwa da rubuta littattafai da

kasidu da mujalla da makamantsu. Su kuwa sauran kare-karen Hausa ba a amfani da su a wurin wadannan abubuwa.

Ga misalin kadan daga bambancin da ake samu tsakanin daidaitacciyar Hausa da wasu kare-karen Hausa ta fuskar kalmomi.

Katsinanci

Daidaitacciyar Hausa

halshe	harshe
tahiya	tafiya
zabbi	zabi
ukku	uku

Sakkwatanci

Daidaitacciyar Hausa

mallam	malam
shibka	shuka
zarumi	jarumi
kassuwa	kasuwa

Kananci

Daidaitacciyar Hausa

bacci	barci
siya	saya
sashi	sashe
ebe	debe

A duk karin Hausa da aka dauka akwai bambance-bambance da dama idan aka kwatanta shi da daidaitacciyar Hausa.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi, an yi bayanin ma'anar karin harshe da kuma ire-iren kare-karen Hausa. Haka kuma, an kawo bayani a kan bambance-bambance da ke tsakanin daidaitacciayar Hausa da sauran kare-karen Hausa, inda aka yi bayanin muhimmancin da daidaitacciayar Hausa ke da shi fiye da sauran kare-kare. A karshe kuma an kawo misalan kalmomi daga wasu kare-kare tare da nuna wuraren da suka bambanta da daidaitacciayar Hausa.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- ma'anar Karin harshe
- kare-karen Harshen Hausa.
- bambancin da ke tsakanin daidaitacciayar Hausa da sauran kare-karen Hausa.
- misalan kalmomin da suka sha bamban tsakanin daidaitacciayar Hausa da sauran kare-karen Hausa.

6.0 Awon Fahimta

- 1- Mene ne Karin harshe?
- 2- Kawo kare-karen harshen Hausa a kalla guda biyar a Nijeriya da Niger.
- 3- Kawo kalmomi biyar na daidaitacciayr Hausa tare da nuna inda suka sha bamban a wani karin harshen Hausa.
- 4- Me ya bambanta daidaitacciayar Hausa da sauran kare-karen Hausa?

7.0 Manazarta

Abraham, R. C. The Language of Hausa People. U.L. Press, 1941.

Adamu, Mahadi. The Hausa Factor in West African History. Zaria: Ahmadu Bello University, Press, 1978.

Batagarawa, A. G. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Mukalar da Aka Gabatar, Taron Qara wa Junna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.

Bunza, Aliyu Muhammad. *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Bunza, A. M. Nahawun Rubutu: Jagoran Ka'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Dangambo, A. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Hausa Language Board, Alphabetical List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazari-Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciya Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage (Qamusu na Kebabbun Kalmomi). Vol. I. Ibadan: University Press Limited, 1990.

Newman, Poul. and Newman Rozana, M. Modern Hausa-English Dictionary. Ibadan: Odford University, Press, 1976.

Schuh, R. G. Hausa and Its Nearest Relations. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Langauges, Ahmadu Bello University, Zaria, 1983.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Wurma Abdullahi, Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Kashi na 5: Baƙaken Hausa da Yadda Ake Amfani da Su a Daidaitacciyar Hausa Abubuwан da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofin Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Baƙaken Hausa
 - 3.2 Yadda ake amfani da baƙaken Hausa
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Awon Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an yi bayani a kan baƙaken Hausa. Sannan kuma, an yi bayanin ire-irensu da kuma yadda ake amfani da su a daidaitacciayar Hausa. Baƙake abubuwa ne masu muhimman ci a wajen kowane irin rubutu, kuma abin haka yake har a harshen Hausa. Don haka, a wannan kashi an kawo su, tare da fayyace su, sannan aka dora su bisa tsarin ginin kalma.

2.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana fatan cim ma wadannan manufofi

- Fahimtar Baƙaken Hausa.
- Tantace ire-iren baƙaken Hausa.
- Bayyana yadda ake amfani da baƙaken Hausa.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Baƙaken Hausa

Duk wani harshen a duniya yana da bakake. Baƙake su ne na sautukan da ake furtawa ta hanyar kusacin mafurta. Ana ammfani da harufa, watau alamomi ganau don su wakilci baƙake a rubuce. Don haka, za a ce baƙake sautuka ne wadanda furucin su baya faruwa sai an takura hanyar iska wadda take fitowa daga huhu.

A daidaitacciayar Hausa akwai baƙake iri biyu, wato tilo (gwauraye ko ki-jima) da kuma masu goyo. Ga misalansu: b, ɓ, c, d, f, fy, g, gy.....

Gwaurayen Bakake (Tilo/Qi-jima)

Gwaurayen baƙake su ne sautuka wadanda furucinsu yake falan daya, don haka harafin ya kasance kwaya daya tak. Misalan gwaurayen baƙake (tilo ko fi-jima) a Hausa su ne: b, ɓ, c, d, ɗ, f, fy, g, gy, gw, h, j, k, ƙ, ky, kw, ƙy, kw, l, m, n, r, s, sh, t, ts, w, y, ‘y, z

Baƙake Masu Goyo

A Hausa, ana samun baƙake masu goyo a dalilin amfani da gurbin furuci a biyu, ko da yake furucin gurbin farko ko ya fi na biyun tasiri ko muhimanci.

Baƙake masu goyo ana kiransu da tagwayen baƙake, kuma su ne sautuka biyu da za a gwama wuri daya domin su ba da sauti daya na Hausa. Tagwayen baƙaken Hausa su ne kamar haka: fy, gy, kw, ky, ƙy, sh, ts, gw. Duk da yake ana amfani da alamu biyu-biyu ne wajen rubuta suna matsayin harafi

3.2 Yadda ake Amfani da Baƙake a Daidaitacciyar Hausa

Ana yi amfani da baƙake wajen rubuce-rubuce a Hausa domin kowanne rubutu da aka yi yana kunshe da baƙake. Sai dai ana yin wasu ‘yan kurakurai a wajen rubuta kalmomi, musamman wajen sanya baƙin da ya dace, wanda zai iya kasancewa tilon baƙi ko tagwan baƙi. Ta bangaren tilon baƙi, wadansu mutane na amfani da baƙin baƙake wajen rubutun Hausa. Dalilin da yasa ake samun kura-kuran shi ne tasirin harshen Ingilishi da Larabci. misali:

Larabci

Wasu na amfani da ararrun bakake daga Larabci a wajen rubutunsu duk da cewa akwai wadanda suka dace ayi amfani da su a Hausa. Misali a ana amfani da wadansu bakaken Larabci a rubutun Hausa irin su:

ts	a maimakon	s
kh	a maimakon	h
ƙ	a maima <small>k</small> on	ƙ

Ga misalin yadda ake amfani da su a kalmomi.

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
alkhairi	alheri
khalifa	halifa
Khadija	Hadija/Hadiza
ƙira'a	ƙira'a
kiyasi	kiyasi
thulusi	sulusi
Uthman	Usman

Ingilishi

Kamar harshen Larabci, wasu marubuta na amfani da ararrun bakaken Ingilishi wajen rubutun Hausa duk da cewa akwai makamantansu a harshen Hausa. Misali ana amfani da wadannan bakaken Ingilishi a rubutun Hausa:

ƙ	a maimakon	ƙ
b	a maimakon	b
d	a maimakon	s/z

p/ph	a maimakon	f
th	a maimakon	c
ch	a maimakon	c

Ga misalan yadda ake amfani da su a kalmomi.

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
Bichi	Bici
Chadi	Cadi
Mustapha	Mustafa
varanda	varanda
kara	kara
dafi	zafi

Ta bangaren tagwan baki kuwa, shi ma ana samun kurakurai da dama wajen yin amfani da su a kalmomi. Mafi yawan abin da ke faruwa shi ne a loakcin da aka zo rubuta ire-iren kalmomi masu d'auke da tagwan baki a kan manta da baki na biyu wato ba'kin da aka goya. Wannan kuma na faruwa ne saboda baki na farko ya fi na biyu muhimmanci. Don haka, a dadatacciyar Hausa ana kawo su duka kamar yadda Bahaushe ke furta su.

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
Gongola	Gwangola
Gombe	Gwambe
Sokoto	Sakkwato
Kos	Kwas
Gorzo	Gwarzo

Kongila	Kwangila
Yadakori	Yadakwari
Gongozo	Gwangwazo

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin baƙaken Hausa da yadda ake amfani da su a daidaitacciyar Hausa. Haka kuma, an kawo misalan baƙaken Hausa da ire-iren su da yadda ake yin kurakurai wajen amfani da su sakamakon tasirin da aka samu daga harshen Ingilishi da Larabci. Sannan, an yi bayanin yadda baƙake masu goyo suke da wuyar amfani ga wasu masu rubutun Hausa tare da kawo misalan kurakuran da ake samu wajen amfani da su.

5.0 Takaitawa

A wannan sashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar baki.
- Ire-iren baƙake a daidaitacciyar Hausa.
- Yadda ake amfani da baƙake a daidatacciyar Hausa.
- Kurakuran da aka fi yi wajen amfani da tagwayen baƙake da baƙin baƙake.

6.0 Awon Fahimta

1. Me ne ne baki?
2. Yi bayanin ire-iren baƙaken da ake da su a daidaitacciyar Hausa.
3. Yi bayanin yadda ake rubuta kalmomi masu tagwayen baƙake.
4. Bayanin wasu dalilan da ke haifar da kurakurai wajen amfani da baƙaken Hausa

7.0 Manazarta

Bunza, Aliyu Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Bunza, Aliyu Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Kasa. Cikin Rufa'I, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1985.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. (2001). Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network.

Pavret, Xavier. The Written World in UNESCO COURIER (the origin of writing) Paris p8, 1995.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Trident Press International. The New International Webster's Comprehensive Dictionary of English Language. USA pp 1453, 1996.

Wurma Abdullahi, Garba. Daidaitacciyaar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Zaria, Ahmadu. Bello. Nahawun Hausa. Zair'a: NNPC, 1981.

Kashi na 6: Wasula da Yadda Ake Amfani da su a Daidaitacciyar Hausa

Abubuwan da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
 - 2.0 Manofofin Darasi
 - 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Wasulan Hausa
 - 3.2 Yadda ake amfani da wasulan Hausa
 - 4.0 Kammalawa
 - 5.0 Takaitawa
 - 6.0 Awon Fahimta
 - 7.0 Manazarta
- 1.0 Gabatarwa**

A wannan kashi an yi bayanin ma'anar wasula da ire-iren wasulan Hausa. Haka kuma an yi bayanin yadda ake amfani da wasulan Hausa a daidaitacciyar Hausa tare da fito da kurakuran da ake yi wajen amfani da su a kalmomin Hausa. A karshe kashin an kawo misalan kalmomin da ake yin kuskuren rubutu su ta fuskar amfani da wasali da kuma yadda ya kamata a rubuta su.

2.0 Manufofin Darasi

A karshe wannan kashi ana sa ran cim ma wadannan manufofi:

- Kowo ma'anar wasula.
- Kowo wasulan Hausa da ire-irensu.
- Bayyana yadda ake amfani da wasulan Hausa a daidaitacciyar Hausa.
- Gano kurakuran da ake yi wajen amfani da wasula Hausa.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Wasulan Hausa

Wasali harafi ne wanda a wajen furucinsa iska ba ta samun takura sosai. Kamar yadda kowane harshen a duniya yake da bałkake, haka yake da wasula. Ana amfani da harufa a rubuce domin nuna wasula. Wasulan Hausa kamar bałkañen Hausa sun rabu zuwa gida biyu wato tilo da tagwai.

Ire-Iren Wasulan Hausa

Kamar yadda aka fada a baya, akwai wasula irin biyu a Hausa wato tilo da tagwai.

Tilon wasali shi ne wanda furucinsa ke da siga daya tak, kuma sigar ba ta sauwawa.

Misali: a, e, i, o, u,

Tagwai wasali kuwa shi ne irin wasalin da ke da siga biyu wajen furuci. Ma’ana ana soma furucinsa da tilon wasali guda a kuma ḫare da wani tilon wasalin daban a lokaci guda. Misali: ai, au

Harshen Hausa na da tilon wasula guda goma (10), tagwai kauma guda uku (3). Don haka, jimillar wasula a daidaitacciya Hausa guda goma sha uku ne. Daga cikin tilon wasula guda goma, biyar (5) gajeru ne, biyar (5) kuma dogaye ne kaamr haka:

Gajeru	Dogaye
a	aa
e	ee
i	ii
o	oo
u	uu

Dangane da tagwai wasula kuwa, kamar yadda aka ambata a baya a daidaitacciya Hausa akwai tagwayen wasula guda uku kamar haka:

ai	misali a kalmar	<u>laima</u>
au	misali a kalmar	<u>launi</u>
ui	misali a kalmar	<u>guiwa</u>

3.2 Yadda ake Amfani da Wasula a daidaitacciya Hausa

Ana amfani da wasula wajen yin rubutu a Hausa inda ake hada su da bakake su ta da kalma. Sai dai a kan yi wasu kurakurai wajen amfani da wasula a rubutun Hausa. Kuma irin wadannan kurakurai sun shafi abubuwa da dama kamar amfani da dogayen wasula, da wasalin ‘a’ a matsayin gaba da wajen amfani da tagwayen wasula da makamantansu.

Amfani da Dogayen Wasula a Rubutun Hausa

Zamananci ko son burgewa yasa wasu mutane yin amfani da dogayen wasula a rubutu na yau da kulum, musamman wajen rubuta sunayen mutane. Bisa ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa ba a yarda a yi amfani da dogon wasali wajen rubutun yau da kulum ba, akan yi haka ne kawai awajen rubutun li'irabi wato rubutun nazari domin karin bayani. Ga misalan kurakuran da ake yi wajen amfani da dogayen wasula.

Kuskure

Aminna/Ameena

Zeenatu

Kareema

Jaabir

Shareef

Zaharaddeen

Ameer

d.s.

Daidai

Amina

Zinatu

Karima

Jabir

Sharif

Zaharadden

Amir

Amfani da Wasalin ‘a’ a Matsayin Gabar Kalma

A wasu lokuta mutane na rubuta ‘a’ a farshen wasu kalmomi a maimakon amfani da gabobin ‘wa’ da ‘ya’, musamman a wajen rubuta sunayen kasashe da garururwa da unguwanni. A baya Turawa sun rika amfani da wannan wasali a matsayin gaba amma daga baya ka'idar rubutun daidaitacciyar Hausa ta hana. Misalan yadda ake amfani da ‘a’ a matsayin gaba shi ne kamar haka:

Kuskure

Daidai

Asia	Asiya
Zaria	Zariya
‘Yar’adua	‘Yar’aduwa
Kachia	Kaciya
Gashia	Gashuwa
India	Indiya
Liberia	Laberiya
d.s	

Amfani da Tagwayen Wasula

Ana amfani da tagwayen wasula guda uku (3) a daidaitacciyar Hausa, kamar yadda Sani (2011:17) ya kawo su. Wadannan tagwayen wasula kamar yadda aka kawo su a baya su ne; ‘ai’ da ‘au’ da ‘ui’. Amma wasu mutane suna amfani da tilon wasali a wurin da ya dace a yi amfani da tagwan wasali, wannan kuskure ne bisa ka’idar rubutun daidaitacciyar Hausa. Misalan kurakuransa da ake yi wajen amfani gajeren wasali a maimakon tagwan wasali shi ne kamar haka:

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
temako	taimaka
kose	kosai
meta	maita
reni	raini
fefe	faifai
lema	laima

sheda	shaida
tsotsayi	tsautsayi
d.s	

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayani ma'anar wasali da kuma bayanin wasalin Hausa. Inda aka kawo ire-iren wasulan Hausa da nauo'insu. Haka kuma, an yi bayanin yadda ake amfani da wasulan Hausa bisa ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Bugu da kari, an yi bayani tare da kawo misalan kurakuran da mutane suke yi wajen amfani da wasu a rubutun kalmomin Hausa a bangarori da dama. Don haka, wannan kashi ya tattawon wasulan Hausa tilonsu da tagwayensu.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- ma'anar wasali.
- ire-iren wasulan Hausa da sigoginsu.
- yadda ake amfani da wasulan Hausa a daidaitacciyar Hausa.
- kurakuran da ake samu wajen amfani da wasulan Hausa.
- dalilan da ke jawo kurakurai wajen amfani da wasulan Hausa.

6.0 Awon Fahimta

1. Mene ne wasali?
2. Yi bayanin ire-iren wasulan Hausa da nau'oinsu bisa ka'idar daidaitacciyar Hausa.
3. Yi bayanin yadda ake amfani da tagwajen wasula a daidaitacciyar Hausa.

4. Kawo kurakuran da ake samu wajen yin amfani da wasulan Hausa.

7.0 Manazarta.

Bunza, A. M. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash

Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Bunza, A. M. Nahawun Rubutu: Jagoran Ka'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Pebret, Dabier. The written World in UNESCO COURIER (the origin of writing) Paris p8, 1995.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Trident Press International. The New International Webster's Comprehensive Dictionary of English Language. USA pp 1453, 1996.

Wurma Abdullahi, Garba. Daidaitacciya Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna:
Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya Ibrahim, Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria:
NNPC, 2002.

Zaria Ahmadu, Bello. Nahawun Hausa. Zairia: NNPC, 1981.

Rukni na 2

Kashi na 1: Qa'idojin Rubutun Hausa

Kashi na 2: Wuraren da Ake Hada Kalma a Rubutun Hausa

Kashi na 3: Wuraren da Ake Raba Kalma a Rubutun Hausa

Kashi na 1: Qa'idojin Rubutun Hausa

Abubuwan da ke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofin Darasi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Rubutu

3.2 Qa'idojin Rubutun Hausa.

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Awon Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayanin ma'anar rubutu da kuma ka'idojin rubutun Hausa. Kamar yadda aka yi bayani a baya harshen Hausa na daga cikin harsunan da suka ci gaba ta bangaren ka'idojin rubutu. Don haka harshe ne da ya ke da wasu tsayayyun ka'idoji wadanda ake amfani da su bisa ka'idojin rubutun daidaitacciya Hausa. Don haka, wannan sashi ya yi bayanin muhimmancin da ka'idojin rubutu ke da shi wajen fahimtar harshe, musamman harshen Hausa.

2.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana sa ran a cim ma wadannan manufofi:

- kawo ma'anar rubutu.
- bayanin ka'idojin rubutun Hausa.
- bayanin muhimmancin ka'idojin rubutun Hausa

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Rubutu

Wani masani mai suna Xavier Pevret kamar yadda Bunza (2002:1) ya fassara ya bayyana cewa “rubutu wata dabara ce ta yin wasu ‘yan alamomi da za su wakilci magana.” Amma a fassarar Qamusun Webster (1996) kamar yadda Bunza (2002:1) ya fassara cewa ya yi

“Rubutu shi ne alamta kalmomi ko wasu abubuwa da za su iya zama matsayin kalmomin, ko kuma wasu ra’ayoyi, ko fahimta da aka yi a wasu abubuwa, a kan ko takarda, ko itace, ko dutse, tare da amfani da fensiri ko wani buroshi ko ta wasu dabaru daban kamar tambari ko dab’i ko huje-huje da zane-zane.”

Masana sun nuna cewa rubutun Hausa ya samo asali daga bollowar musulunci kasar Hausa, wanda ya haifar da rubutun ajami. A ganin wadannan masana rubutun ajami ne na farko aka fara rubuta Hausa da shi, da Bature ya bayyana kasar Hausa aka haifi rubutun boko. Don haka, wadannan su ne hanyoyi biyu fitattu da ake ta kai kawo da su wajen laluben asalin rubutun Bahaushe.

3.2 Qa’idojin Rubutun Hausa

Ka’idojin rubutun Hausa na nufin wasu dokoki da aka samar domin samun ingantacciyar hanya ta rubuta Hausa, wadda ba za ta bada wahala wajen karanta rubutu da gane manufa ba. An dade ana rubuta Hausa da bakaken boko ta hanyoyi daba-daban kafin a cim ma yarjejeniya wajen tabbatar da ka’idojin da ake bi a yanzu. In aka yi nazarin rubuce-rubucen Hausa da aka yi a lokuta daban-daban a kan sami bambance-bambance kimanin iri uku kamar haka:

1. Hanyoyin sarrafa wasu muryoyi na Hausa a cikin abajadin boko, wato samar da wasu haruffa wadanda za su wakilci muryoyin Hausa irin wadanda babu su a harshen ingilishi, misali muryar b, d, f, k, ts, ‘y. Wadannan duk babu su a harshen Ingilishi, don haka an samar da su ne sakamakon samar da ka’idojin rubutun Hausa.

2. Yadda ake hada wasu kalmomi na Hausa da yadda ake raba wasu a rubuce-rubuce, an sami gyara ta fuskar rubutu bayan an samar da ka'idojin rubutun Hausa.
3. Gauraya wasu kebabben kalmomi na karin Hausar wurare dabab-daban a cikin rubutu. Misali hada karin harshen Sakwatanci da karin harshen Kananci a rubutu daya. Wannan yana haifar da rashin fahimta ga masu amfani da rubutun musamman wadanda ba karin harshen su ba ne.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin ma'anar rubutu da tarihin samuwar rubutun Hausa. Haka kuma, an yi cikakken bayanin ka'idojin rubutun Hausa tare da wuraren da ake samun matsala a bangaren rubutun Hausa.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- ma'anar rubutu.
- takaitaccen tarihin samuwar rubutun Hausa.
- wasu muhimmmman ka'idojin rubutun Hausa.
- wasu hanyoyin samar da ka'idojin rubutun Hausa.

6.0 Awon Fahimta

- 1- Mene ne rubutu?
- 2- Yi bayanin asalin samuwar rubutun Hausa.
- 3- Kawo wasu hanyoyin da aka bi wajen samar da ka'idojin rubutun Hausa.

7.0 Manazarta

Abraham, R. C. The Language of Hausa People. U.L. Press, 1941.

- Adamu, Mahadi. The Hausa Factor in West African History. Zaria: Ahmadu Bello University, Press, 1978.
- Bargery, George. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.
- Batagarawa, A. G. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Mukalar da Aka Gabatar, Taron Qara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.
- Bunza Aliyu, Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.
- Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'I, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.
- Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.
- Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. Nazari-Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.
- Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage (Qamusu na Kebaabun Kalmomi). Vol I. Ibadan: Unibersity Press Limited, 1990.
- Newman, Paul. and Newman, R. M. Modern Hausa-English Dictionary. Ibadan: Oxford University, Press, 1976.

Sa'id, Bello. Qa'idojin Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Trident Press International. The New International Webster's Comprehensive Dictionary of English Language. USA pp 1453, 1996.

Vischer, Hans. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma Abdullahi, Garba. (2005). Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, I. Y. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Zaria Ahmadu, Bello. Nahawun Hausa. Zair'a: NNPC, 1981.

Kashi na 2: Wuraren Da Ake Hada Kalmomi a Rubutun Hausa

Abubuwani da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufotin Darasi
- 3.0 Wuraren Da Ake Hada Kalomomi a Rubutun Hausa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Awon Fahimta
- 7.0 Manazarta.

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an yi bayanin dokokin hada kalmomi a rubutun Hausa. Haka kuma, za a kawo misalan irin kalmomin da ake hade su a wajen rubutu bisa ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Akwai wurare da mai rubutu ya kamata ya yi la'akari da su a lokacin rubutu, domin idan ya hade kalmomi inda ya kamata ya raba ko ya raba inda ya kamata ya hade, hakan zai haifar da wata ma'ana ta dabani, don haka wannan sashi ya bibiyi irin wannan matsaloli da marubuta ke fuskanta domin magance su.

2.0 Manufofi

A karshen wannan sashi ana fatan a cim ma wadannan manufofi:

- gano dokokin hada kalmomi a rubutun Hausa.
- gano wuraren da ya kamata a hada kalma a rubutun Hausa.
- fahimtar muhimmancin hada kalma inda ya kamata a hada.

3.0 Wuraren da Ake Hada Kalmomi a Rubutun Hausa

Akwai wuraren da doka ta ba damar hada kalma a rubutun Hausa. Babbar manufar kula da hada kalma a mahallin da ya dace ita ce, don a tabbatar da ma'anar da ake nufin rubutawa ba ta canza ba. Babban abin da za a yi la'akari da shi shi ne, duk sanda aka samu wata kalma wadda ba za ta iya tsayuwa da kanta, ta ba da ma'ana ba, to wannan kalma dole a hada ta da wata ko wasu domin a samar da ma'ana. Ya kamata mai rubutu ya kula cewa, akwai wasu abubuwa da doka ta tanada na a rubuta su a hade, irin wadannan sun hada da:

Kalmomin Jama'u

Kalmomin jama'u su ne kalmomi wadanda yawanci mutane suke rubuta su a rarrabe maimakon a hadé kamar yadda dokar rubutun Hausa ta tanada. Irin wadannan kalmomi sune:

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
ko wa	kowa
ko me	kome
ko ina	ko'ina
ko wace	kowace
ko yaushe	koyaushe
ko wane	kowanne
d.s.	

Mafayyata

Su ne kalmomi wadanda ke fayyace abu a cikin jimla ko magana. Ana rubuta kalmomi mafayyata a hadé ba a rabe ba. Misalan kalomomi mafayyata su ne:

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
wa ni	wani
wa ta	wata
wadan su	wadansu
wan can	wancan
wa su	wasu
wan can	wancan
wadan can	wadancan

wac can

waccan

d.s.

Wakilin Suna

Wakilin Suna Kalmomi ne da suke maye gurbin sunaye a inda ba a son a yi amfani da suna kai tsaye, ko kuma don gudun maimaita suna a cikin jimla ko zance. Misalan wakilan suna da ake hada su a wajen rubutu su ne:

Kuskure

mi ni

ma ka

ma sa

ma su

ma ta

ma ka

d.s.

Daidai

mini

maka

masa

masu

mata

maka

Doguwar Mallaka

A wajen masana nahuwan Hausa, doguwar mallaka takan kasance tilo ko jam'u, namiji ko mace. Kuma ta funshi abubuwa guda biyu wato manunin jinsin abinda aka mallaka da wakilin suna. Idan aka zo rubuta su, tare ake rubuta su wuri daya ba a rarrabe su. Ga misalai

Kuskure

na wa

na su

Daidai

nawa

nasu

ta mu	tamu
ta wa	tawa
na ki	naki
na shi	nashi
ds.	

Manunin Lokaci Sabau

Kalomi ne da ke nuna cewa an saba aikata wani abu. Ma'ana abu ne da ake saba aikatawa. Kuma kalmar na funshe da wakilin suna da kuma manunin lokaci saban. Don haka ana rubuta su a hadē maimakon a rubuta su daban daban. Ga misalai.

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
na kan	nakan
ta kan	takan
ku kan	kukan
su kan	sukan
mu kan	mukan
a kan	akan
ki kan	kikan
ya kan	yakan
ka kan	kakan
d.s.	

Bayा ga wadannan wurare da aka kawo, akwai wasu wuraren da dokar rubutun Hausa ta amince a hadē kalmomi. Ya kamata mai rubutu ya san dokokin hadē kalmomin. Dalili

kuwa shi ne, tun asalin rubutu da hade kalmomin aka fara. Daga bay a ne aka gano raba kalma da sakin layi da sauran ka'idojin rubutu. Domin raba kalmomi a wuraren da ya kamata a hade yana kawo rashin fahimtar rubutu.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin yadda ake hade kalmomi a rubutun Hausa. Haka kuma, an kawo muhimmancin hade kalma a inda ya kamata a hade da kuma illar raba kalma a inda ya kamata a hade. Duk wadannnan an yi bayaninsu filla-filla tare da kawo misalai daga kalmomin Hausa. A karshe an ba masu rubutu shawarar kula da wuraren da ya karmata a hade domin tabbatar da hadewar domin gudun gurbata rubutu wanda zai haifar da gurbacewar ma'ana.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- abin da ake nufi da hade kalmomin.
- yadda ake hade kalmomi a rubutun Hausa.
- muhimmancin hade kalmomi inda ya dace.
- illar hade kalmomi inda bai dace ba.
- wuraren da ya kamata a hade kalmomi.

6.0 Awon Fahimta

1. Me ake nufi da hade kalmomi?
2. Kawo wuraren da ake hade kalmomi a rubutun Hausa.
3. Kawo kalmomi guda goma (10) na Hausa wadanda ake hade su.
4. Kawo illolin hade kalmomi a inda bai dace ba.

7.0 Manazarta

Adamu, M. The Hausa Factor in West African History. Zaria: Ahmadu Bello University, Press, 1978.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Batagarawa Aminu, Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Mukalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.

Bunza Aliyu, Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Bunza Aliyu, Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Kasa. Cikin Rufa'I, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Galadanci Muhammad Kabiru, Muhammad. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja: Longman Nigeria, 1976.

Greenberg, J. H. (1947). Arabic Loan Words in Hausa. Nos. 1-2, pp. 85-95.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1985.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazari-Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage (Qamusu na Keθabθun Kalmomi). Vol I. Ibadan: University Press Limited, 1990.

Sa'id, Bello. Qa'idojin Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Kashi na 3: Wuraren Da Ake Raba Kalmomi a Rubutun Hausa

Abubuwani da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manuofin Darasi
- 3.0 Wuraren Da Ake Raba Kalomomi a Rubutun Hausa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Awon Fahimta

7.0 Manazarta.

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an yi bayanin dokokin raba kalmomi a rubutun Hausa. Haka kuma, an kawo misalan irin kalmomin da ake rabawa a rubutu bisa ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Akwai wuraren da mai rubutu ya kamata ya yi la'akari da su a lokacin rubutu, domin ya hada da raba kalmomi a inda ya kamata. Domin rashin yin rubutun yadda ya kamata zai haifar da wata ma'ana ta daban, saboda haka wannan sashi ya bibiyi irin wadannan matsaloli da marubuta ke fuskanta domin magance su.

3.0 Manufofi

A karshen wannan sashi ana fatan a cim ma wadannan manufofi:

- Gano dokokin raba kalmomi a rubutun Hausa.
- Gano wuraren da ya kamata a raba kalma a rubutun Hausa.
- Fahimtar muhimmancin hada kalma da raba ta a inda ya kamata.

3.0 Wuraren da Ake Raba Kalmomi a Rubutun Hausa

Akwai wuraren da doka ta ba damar hada kalma a rubutun Hausa. Manufar raba kalma a mahallin da ya dace ita ce, don a tabbatar da ma'anar da ake nufin rubutawa ba ta canza ba. Babban abin da za a yi la'akari da shi shi ne, duk sanda aka samu wata kalma wadda za ta iya tsayuwa da kanta, ba ta ba da ma'anar ba, to wannan kalma an raba ta da wata ko wasu domin a samar da ma'ana. Ya kamata mai rubutu ya kula cewa, akwai wasu abubuwa da doka ta tanada a rubuta su a rabe, irin wadannan sun hada da:

Kalmomin Dirka

Kalmomi ne ‘yan kanana wadanda suke taimakawa jimloli su dire sosai. Kalmomi dirka a Hausa su ne: ‘ne’ da ‘ce’ da ‘ke nan’?

A Hausa, ba a lika wa kalmomin dirka kowace irin kalma walau a gaba ko a baya, don haka a ka’idar rubutun Hausa raba su ake ba a hadé su. Ga misalan kalmomin dirka da yadda ya kamata a rubuta su.

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
nine	ni ne
kece	ke ce
sune	su ne
kenan	ke nan
menene	mene ne
mecece	mece ce
shine	shi ne
sune	su ne
d.s	

Manunin Lokaci Shudaddé

Su ne kalmomin da suke nuna cewa an aikata wani abu. Ma’ana an riga an yi abin. Irin wadannan kalmomi sun kunshi lamiri; suna da kuma Kalmar aiki. Amma wasu mutane suna hadé su a lokacin rubutu, wanda yin hakan kuskure ne, domin a ka’idar rubutun Hausa ana raba su ne. Ga misalan kalmomin da yadda ake rubuta su.

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
-----------------------	----------------------

nayi	na yi
yayi	ya yi
kasha	ka sha
tazo	ta zo
mukayi	muka yi
sunce	sun ce
kince	kin ce
anyi	an yi
d.s	

Manunin Lokaci Mai Zuwa

Su ne kalmomin da suke nuna cewa za a aikata wani aiki. Ma'ana ba a hade su da kalmomin da suka gabace su ko kuma suka zo bayansu. Amma duk da haka, akwai mutanen da ke ammfani da kalmonin manuni lokacin mai zuwa a hade da na gaba da su ko na baya da su. Ga yadda ake rubuta kalmomin kamar haka:

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
zanzo	zan zo
zakayi	za ka yi
zaije	zai je
zakubani	za ku ba ni
za'ayi	za a yi
aje	a je

mayi	ma yi
nazo	na zo
zataci	za ta ci
d.s	

Wasalin ‘a’ da Aikatau

Wasalin ‘a’ kan zo kafin aikatau a jimla. Yakan zo kafin aikatau mai gaba daya ko mai gaba biyu ko mai gaba fiye da biyu. Don haka, yakan rikitar da mai rubutu, domin a ḁai’dar rubutun Hausa ba a hadē wasalin da kalmar aiki, sai dai kash da dama masu rubutu kan hadē wasalin da kalmar aiki wanda hakan ya saba, kuma yakan rikita mai karatu tare da jirkita ma’ama. Ga misalan kalmomin:

Wasalin ‘a’ da Aikatau Mai Gaba Daya

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
ayi	a yi
azo	a zo
aki	a ki
aba	a ba
ace	a ce
asa	a sa
d.s	

Wasalin ‘a’ da Aikatau Mai Gabobi Biyu ko Fiye

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
arubuce	a rubuce

abude	a bude
arufe	a rufe
adafa	a dafa
ashare	a share
d.s	

Baya ga wadannan wurare da aka kawo, akwai wasu wuraren da ka'idar rubutun Hausa ta amince a raba kalmomi. Ya kamata mai rubutu ya san dokokin raba kalmomin. Domin hada kalmomi a wuraren da ya kamata a raba yana kawo rashin fahimtar rubutu.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin yadda ake raba kalmomi a rubutun Hausa. Haka kuma, an kawo muhimmancin raba kalma a inda ya kamata a raba da kuma illar hada kalma a inda ya kamata a raba tare da kawo misalai daga kalmomin Hausa. A karshe an ba masu rubuta shawarar kula da wuraren da ya kamata a raba domin tabbatar da rabawa domin gudun gurbata rubutu da hakan kan haifar da gurbacewar ma'ana.

6.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Abin da ake nufi da raba kalmomi.
- Yadda ake raba kalmomi a rubutun Hausa.
- Muhimancin raba kalmomi inda ya dace.
- Illar raba kalmomi inda bai dace ba.
- Wuraren da ya kamata a raba kalmomi.

7.0 Awon Fahimta

1. Me ake nufi da raba kalmomi?
2. Kawo wurare guda uku da ake raba kalmomi a rubutun Hausa.
3. Kawo misalan kalmomin da ake rabawa guda goma (10) .
4. Yi bayanin illolin raba kalmomi a inda bai dace ba.

7.0 Manazarta

Adamu, Mahadi. The Hausa Factor in West African History. Zaria: Ahmadu Bello University, Press, 1978.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Batagarawa, Aminu Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.

Bunza, Aliyu Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Bunza, Aliyu Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Dangambo, Abdulkadir. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Kasa. Cikin Rufa'I, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Galadanci, Mahamoud Kabiru Muhammad. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja: Longman Nigeria, 1976.

Greenberg, J. H. Arabic Loan Words in Hausa. Nos. 1-2, pp. 85-95, 1974.

Hausa Language Board, Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazari-Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage (Qamusu na Kebabbun Kalmomi). Vol I. Ibadan: University Press Limited, 1990.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Rukuni na 3

Kashi na 1: Wuraren da Ake Fara Rubutu da Manyan Bakake

Kashi na 2: Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomi I

Kashi na 3: Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomi II

Kashi na 4: Alamomin Rubutun Hausa I

Kashi na 5: Alamomin Rubutun Hausa II

Kashi na 1: Wuraren Da Ake Fara Rubutu da Manyan Bakake

Abubuwān da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofin Darasi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Ma'ana da sigogin manyan Bakake.
 - 3.2 Wuraren da ake Amfani da manyan Bakake
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Awon Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi yi yi bayanin wuraren da ḥa'idar rubutun Hausa ta ba da dama a yi amfani da manyan bakake. Haka kuma, a kashin an yi bayanin ma'anar manyan bakake domin a fahimce su da kuma rarrabe su da wasunsu. Yana da kyau mai rubutu ya iya rarrabe dokokin rubutu tare da kiyaye su. Kuma yana daga cikin kiyaye dokokin rubutu a iya rarrabewa tsakanin manya da kananen bakake. Don haka, wannan kashi ya yi bayanin manyan bakake da kuma muhallin amfani da su, domin a sami saukin gurbata rubutun Hausa.

4.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana san a cim ma wadannan manufofin:

- banbance manya da kananen bakaken Hausa.
- gano wuraren da ake amfani da manyan bakaken Hausa.
- gano dalilan amfani da manyan bakake a wasu wurare.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'ana da Sigogin Manyan Bakaken Hausa

Bakake jami'i ne na baki, shi kuma baki shi ne harafin da ba wasali ba. Babban baki shi ne, bakin da masana suka hadu a kan cewa shi ne babban baki (Bunza 2005). Abajadin haruffan Hausa kowane yana da babba da karami daga bakake, har zuwa wasula. Da farko, ga jerin haruffan Hausa manya da kanana domin sau&kin tantancewa.

Wasulan Hausa

Manya: A E I O U

Qanana: a e i o u

Bakaken Hausa

Manyan Baqaqe:

B, B, C, D, D, F, FY, G, GY, GW, H, J, K, K, KY, KW, KY, KW, L, M, N, R, S,
SH, T, TS, W, Y, 'Y, Z.

Qananan Baqaqe:

b, ɓ, d, ɗ, f, fy, g, gy, gw, h, j, k, ƙ, ky, kw, ƙw, l, m, n, r, s, sh, t, ts, w, y, 'y, z.

A wajen rubutu musamman na bakake masu lankwasa, mutane da yawa ba su san inda ya kamata su yi lankwasa ba a wurin kananen bakake ko kuma manya. Don haka, sai an kula sosai wajen wuraren da ya kamata a lankwasa idan babban baki ne haka kuma da inda ya kamata a lankwasa in karamin baki ne.

3.2 Wuraren da Ake Amfani da Manyan Bakake.

Akwai wurare da dama inda ya zama dole mai rubutu ya fara rubutu da manyan bakake.

Ka'idar rubutun Hausa ta kebe wurare masu yawa wadsanda ake amfani da manyan bakake. Don haka, sabawa ka'idar a irin wurare zai haifar da gurbatar rubutu, wata kila har da gurbatar ma'ana a wasu kalomin.

Wasu daga cikin wuraren da ake fara rubutu da babban baki sun hada da; sunayen mutane da garuruwa da muhimman wurare da mu'kamai da sunan Ubangiji da kasashe da nahiyyoyi da ranaku da watanni da harsuna da sunayen kabilu da harufan farkon jimla da bayan amfani da wata alamar tsayawa da sauran makamtansu.

Sunaye Mutane

Wadannan su ne, sunaye wadsanda aka la'kaba wa mutane. Don haka, a wajen rubuta sunayen mutane ana fara wa da babban baki. Misali:

Daidai

Abdullahi	abdullahi
Garba	garba
Aminu	aminu
Isa	isa
Hashim	hashim
d.s.	

Kuskure

Sunayen Ubangiji

Suna ne, mafi daukaka wanda ubangiji ya bai wa kansa. Dole ne duk wanda zai yi rubutu cikin Hausa ko kuma wani harshe da yake da tsarin manya da kananan haruffa ya yi amfani da babban harafi wajen rubuta sunan ubangiji. Misali:

Daidai

Allah	allah
Ar-Rahman	ar-rahman
Ar-salal	as-salam
Al-Hadi	al-hadi
Al-kudus	al-kudus
d.s	

Kuskure**Sunayen Qasashe**

Shi ne, lakabin da ake yi wa kasashe domin a gane su. A lokacin da za a rubuta sunan kowace kasa ana fara rubuta sunan da babbani baki. Misali:

Daidai

Nijeriya	nigeria
Rasha	rasha
Togo	togo
Gana	gana
Benin	benin
d.s.	

Kuskure**Bayan Amfani da Alamar Tambaya (?)**

Alamar tambaya kamar yadda sunan ya nuna, alama ce wadda ke nuna tambaya a wajen mai Magana. Murya takan sauya a duk lokacin da aka yi amfani da alamar tambaya. Ana amfani da babbani baki bayan an yi amfani da alamar tambaya. Domin alama ce ta tsayawa.

Bayan Amfani da Alamar Motsin Rai (!)

Alamar motsin rai kamar yadda sunan ya nuna, alama ce wadda ke nuna motsin rai, ma'ana maganar da aka fada ta motsa rai. Murya takan sauya a duk lokacin da aka yi amfani da alamar motsin rai. Ana amfani da babban baki bayan an yi amfani da alamar motsin rai. Domin alama ce ta tsaya wa.

Bayan Amfani da Aya (.)

Wannan na nufin digo guda daya wanda ke nuna kammalar zance ko jimla. Ana fara rubutu da babban baki a duk bayan amfani da aya, wato inda za a fara sabon zance ko sabuwar jimla.

Wadannan wurare da aka kawo a sama kadanne daga wuraren da ake amfani da babban baki a wajen rubuta su. Akwai wurare da dama da suka hada da: harufan farkon zancen wani da harufan farkon jimla da farkon kanun magana da bayan amfani da farkon sunayen watanni da sunayen hukumomi da sauran su.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin ma'anar baƙake da kuma sigogin manya da kanan an baƙaken Hausa. Haka kuma, an kawo misalai dabab-daban na wuraren da ya kamata a yi amfani da manyan baƙake. Bayan haka an kawo misalai da dama, an kuma yi bayanin muhimmancin sanin ka'idojin fara amfani da babban baki da wuraren yin hakan.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa da suka hada da:

- ma'anar manyan bakake.
- sigogin manya da kananen bakake.
- wuraren da ake amfani da manyan bakaken Hausa.

6.0 Awon Fahimta

1. Mene ne babbani baki?
2. Nuna yadda ake rubuta manya da kananen bakaken Hausa.
3. Kawo wurare biyar da ake fara amfani da manyan bakake tare da misalai.
4. Wane baki ya kamata a yi amfani da shi bayan an yi amfani da wadannan
 - Alamar tambaya
 - Alamar motsin rai
 - Aya

Kawo misalai gamsassu a jimmoli.

7.0 Manazarta

Abraham, R. C. The Language of Hausa People. U.L. Press, 1941.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Batagarawa, Aminu Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Kasar Hausa.

Mukalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato,
1986.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere:
Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Dangambo, Abdulkadir. Ka'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Kasa.

Cikin Rufa'I, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazari-Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Kashi Na 2: Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomin Hausa I

Abubuwan da ke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofi

3.0 Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomin Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Awon Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an yi bayanin yadda ake rubuta wasu kalmomi a Hausa. Akwai kalmomi a harshen Hausa masu dinbin yawa, wadanda rubutunsu ya sha bamban da yadda ake rubuta wasu kalmomi. Don haka, aka ga ya dace a fito da wuraren da ake rubuta su da kuma nuna yadda ake rubuta su. Saboda da dama daga marubuta Hausa suna tafka kurakurai wajen rubuta irin wadannan kalmomi. Don haka, a wannan kashi an kawo wuraren tare da misalan kalmomin ta fuskar yadda ya kamata a rubuta da ma yadda wasu suka rubuta su bisa kuskure don gujewa afkawa irin wadancan kurakuran.

2.0 Manufofi

A karshen wannan kashi ana sa ran a cim ma manufofi kamar haka:

- fahimtar yadda ake rubuta wasu kalmomin Hausa.
- gano wuraren da ake samun canje-canje wajen rubuta kalmomin Hausa.
- fahimtar muhimmacin sanin yadda ake rubuta wasu kalmomin Hausa.

3.0 Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomin Hausa

Akwai rukunan nahawu da dama, kuma kowane rukuni na funshe da dinbin kalmomi wadanda ake amfani da su wajen ginin jimla. Don haka, dole mai rubutu ya nutsu domin ya fahimci kowane rukuni na nahawu da kuma sigar da ake rubuta kalmomin da ke cikinsa. Akwai wasu rukunai da suke da makamantan kalmomi sai dai kawai akan

bambance su ne ta sigar rubutu irin wadannan rukunan nahawu da suke da wuyar sha'ani a wajen rubutu. Rukunan sun hada da: Kalmomin bayanau da na zagi da na mahadi da na motsin rai. Galibi a kan yi kuskure wajen rubuta su a cikin jimloli a lokacin rubutu.

Bayanau

Kalma ce wadda take ūkara haske ga kalmomin aikatau da sifa game da wuri ko lokaci ko hali ko yanayi. A ūk'idar rubutun daidatacciyar Hausa ya nuna yadda za a rubuta su, sabanin yadda wasu ke amfani da su a cikin rubutun su. Misali:

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
Yau she	Yaushe
Ha ka	Haka
I na	Ina
Qa ūkā	Qafka
Ya ya	Yaya
Ka ñan	Kadfan
Bal le	Balle
Ti las	Tilas
Gwam ma	Gwamma
Har waya	Har wa yau
Ka wai	Kawai
Tuntuni	Tun tuni
Har'ilaya	Har ila yau
So sai	Sosai

Dai dai	Daidai
Ka wai	Kawai
d.s	

Zagi

Kalma ce wadda ake amfani da ita kafin kalmar suna ko wakilin suna domin nuna wuri ko lokaci ko hanya. Mutane da yawa na samun matsala wajen amfani da zagi ta fuskar rubutu. Akwai ka'idar da aka amince wajen rubuta zagi bisa ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Ga misalin yadda ya kamata a rubuta sabanin yadda wasu marubuta ke amfani da su a rubutunsu. Misali:

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
Tareda	tare da
sabo da	Saboda
Dabda	dab da
Zuwaga	zuwa ga
Acikin	a cikin
da ga	Daga
Awajen	a wajen
Abakin	a bakin
Akan	a kan
akan mota	akan mota
akan haka	a kan haka
akan wannan	a kan wannan

d.s

Ana yin kuskuren amfani da kalmar ‘a kan’ a wajen rubutu na yau da kullum. Don haka, a fahimta cewa ‘a kan’ na zuwa a matsayin ‘wuri’ ko ‘dalili’ amma ‘akan’ tana zuwa a matsayin lokacin sabau. Misali:

a kan (wuri) = a rabe

a kan (dalili) = a rabe

akan (lokaci sabau) = a haxe

Misali a jimla

Dora a kan tebur (Wuri)

A kan haka na tafi (Dalili)

Akan hana shi kuka (Lokaci sabau)

Mahadī

Kalma ce wadda ake amfani da ita wajen hada wasu sassan jimla. A ka’idar rubutun Hausa ana rubuta mahadī kamar haka:

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
ku ma	Kuma
am ma	Amma
do min	Domin
san nan	Sannan
i dan	Idan
ka fin	Kafin
lokacinda	lokacin da

d.s

Wadannan kalmomin idan aka duba ana rubuta su bisa kuskure sau da yawa, Don haka, ya dace a lura wajen rubuta su, domin a samar da abinda ake so a samar ga masu karatu.

Motsin rai

kalmomi ne da duk lokacin da aka fade su, rai zai motsa, don haka ne a karshensu ake amfani da alamar motsin rai. Su ma kalmomi ne masu wuyar sha'ani a wajen rubutu. Don haka ga yadda ya kamata a rubuta wadannan kalmomi domin guje wa tsarin da aka saba rubuta su, wanda ba daidai ba ne.

Kuskure

o ho!

way yo!

na am!

ha ba!

a she!

yaw wa!

kay ya!

ash sha!

ma dalla!

d.s

Daidai

oho!

wayyo!

na'am!

haba!

ashe!

yawwa!

kayya!

ashsha!

madalla!

Wadannan na daga cikin rukunan nahawu da suke da rikitarwa a wajen rubutu, don haka ya kamata mai rubutu ya yi kókarin tantance yadda ake rubuta kowane rukuni kafin ya yi amfani da shi a rubutu.

Awon fahimta

Rubuta wadannan kalmomin daidai da ka'idar rubutun daidaitacciyar Hausa, tare da bayyana wane rukunin nahawu take.

- sabo da
- o ho!
- ku ma
- do min
- lokacinda
- akan tebur
- tareda
- acikin

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an nuna yadda ake rubuta wasu kalmomi a rubutun Hausa, tare da nuna rukunin nahawun da suke. Irin wadannan kalmomi suna da rikitarwa wajen yanayin rubuta su. Daga cikin rukunan nahawu da aka nuna irin wadannan kalmomi akwai bayanau da mahadi da zagi da motsin rai. Ana rubuta wasu a hadé, wadansu kuma a ware, amma mafi yawa ana rubuta su ne a hada sai da yawa daga marubuta Hausa suna yin amfani da su a ware a maimako a hadé.

5.0 Tafaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Yadda ake rubuta wasu kalmomin Hausa.
- Wuraren da aka fi samun kalmomi masu wuyar sha'ani wajen rubutu.
- Muhimmacin sanin yadda ake rubuta wasu kalmomi Hausa.

6.0 Awon Fahimta

1. Ya ake rubuta kalmomi masu alamar motsin rai? Kawo misalai guda biyar.
2. Kawo jimloli guda biyar, tare da nuna yadda ake rubuta bayanau a cikin su.
3. Mene ne zagi? Nuna yadda ake rubuta kalmomin zagi guda hudū.

7.0 Manazarta

Adamu, Mahadi. The Hausa Factor in West African History. Zaria: Ahmadu Bello University, Press, 1978.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Batagarawa, Aminu Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Kasar Hausa. Mukalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.

Bunza, Aliyu Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Bunza, Aliyu Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Dangambo, Abdulkadir. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'I, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Galadanci, Mahamoud Kabiru Muhammad. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja: Longman Nigeria, 1976.

Greenberg, J. H. Arabic Loan Words in Hausa. Nos. 1-2, pp. 85-95, 1974.

Hausa Language Board, Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Hausa Language Board, Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1985.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazari-Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage (Kamusu na Kebaabun Kalmomi). Vol I. Ibadan: University Press Limited, 1990.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Gobernment Printer, 1911.

Wurma, A. G. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Zaria, Ahmadu Bello. (1981). Nahawun Hausa. Zaria: NNPC, 1981.

Kashi na 3: Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomin Hausa II

Abubuwani da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofi
- 3.0 Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomin Hausa II
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Awon Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi yay i bayanin yadda ake rubuta wasu kalmomi a Hausa. Akwai kalmomi a harshen Hausa masu dinbin yawa, wadanda rubutunsu ya sha bamban da yadda ake rubuta wasu kalmomi. Don haka, aka ga ya dace a fito da wuraren da ake rubuta su da kuma a nuna yadda ake rubuta su. Saboda da dama daga marubuta Hausa suna tafka kurakurai wajen rubuta irin wadannan kalmomi. Don haka, a wannan kashi an kawo wurare tare da misalan kalmomin ta fuskar yadda ya kamata a rubuta da ma yadda wasu suke rubuta su bisa kuskure don gujewa afkawa irin wadancan kurakuran.

2.0 Manufofi

A karshen wannan kashi ana sa ran a cim ma manufofi kamar haka:

- fahimtar yadda ake rubuta wasu kalmomin Hausa.
- gano wuraren da ake samun canje-canje wajen rubuta kalmomin Hausa.
- fahimtar muhimmacin sanin yadda ake rubuta wasu kalmomin Hausa.

3.0 Yadda Ake Rubuta Wasu Kalmomin Hausa

Akwai kalmomi da dama, kuma kowace kalma na da tsarin da ake amfani da su wajen ginin jimla. Don haka, dole mai rubutu ya natsu domin ya fahimci kowace kalma da kuma sigar da ake rubuta ta, saboda akwai wasu kalmomi da suke da kamanci wajen rubutu sai dai kawai a kan bambance su ne ta sigar rubutu. Irin wadannan kalmomi da suke da wuyar sha'ani a wajen rubutu sun hada da: kalmomin 'cewa' da 'ce' da 'wa'. Galibi a kan yi kuskure wajen rubuta su a cikin jimloli a lokacin rubutu.

Kalmar 'cewa'

Wannan kalma 'cewa' ana mata lafabbi da ciko. Ana anmfani da ita a jimlin Hausa kamar yadda ake amfani da sauran kalmomin ciko irin su 'don' da 'ko' da 'wai', amma tana rikitar da masu rubutu wajen amfani da ita. Kamar sauran kalmomin ciki, ba a raba ta a ya yin da ake rubuta ta. A koyaushe ana rubuta ta a hadē. Amma da yawa marubuta na kuskuren rubuta wannan kalma, inda suke raba ta a rubutu a matsayin kalmomi biyu.

Ga misalan wannan kalma kamar haka:

Kuskure

ce wa

Daidai

cewa

Ga misalan yadda ya kamata a yi anfani da wannan kalma a jimloli.

- **cewa** suka yi

- wasu suna **cewa** ba haka ba ne

- yana **cewa** yara su zo

- Audu **cewa** ya yi

Saboda haka, a duk lokacin da za a yi amfani da wannan kalma a kula kada a raba ta domin dokar rubutun Hausa cewa ta yi a hadē

Kalmar ‘ce’

Kalmar ‘ce’ na zuwa a sigogi biyu a cikin jimla. Takan zo a aikatau ko a dirka, don haka ya kamata masu rubutu su kula sosai don gano a wacce siga ta zo a lokacin da su ke rubutu. Domin hakan ya danganta da yadda aka yi amfani da ita. Kuma a duk yadda aka yi amfani da ita ana rubuta ta ita kadai ba tare da an hada ta da kalmar da ke gabanta ko bayanta ba. Ga misalan kalmar ‘ce’ a cikin rubutu.

- Audu ya **ce** (aikatau)
- Binta **ce** (dirka)
- Makaranta **ce** (dirka)
- Malaman sun **ce** (aikatau)

Misalan da aka kawo sun nuna yadda aka yi amfani da kalmar ‘ce’ a matsayin aikatau da kuma matsayin dirka.

Kalmar ‘wa’

Ana amfani da Kalmar ‘wa’ a Hausa a matsayin zagi ana kuma kiranta da jakada wannan kalma ita kadai ake rubuta ta ba a hade ta da kowace kalma, sabanin ‘wa’ dafa keya, ita kuma dafa-keya “wa” ba mai zaman kanta ba ce. Amma sau tari masu rubutu na amfani da ‘wa’ zagi a matsayin dafa-keya wanda yin hakan kuskure ne. Haka kuma, wani lokaci ana hada ta da ‘ce’ sai a samar da ‘cewa’ wanda ciko ne, ke nan ya canja manufa, duk wadannan kurakurai ne kuma suna canja ma’ana. Ga misalan yadda ake amfani da ‘wa’ zagi a daidaitacciya Hausa.

- Gaya **wa** Audu na zo
- A bai **wa** mai haƙki, haƙkinsa

- Ya yi **wa** kansa

- An saka **wa** yaro riga

- An bai **wa** mai kaza kai

A wadannan jimloli za a ce kalmar ‘wa’ ta zo ita kadai kuma ta biyo bayan aiki. Amma a wajen rubuta ‘wa’ dafa-keya, wadda ke a matsayin gabar kalma, ba kamar ‘wa’ zagi ba, mai matsayin kalma mai cin gashin kai, ana rubuta ta a hadē ta da jikin kalmar da ta rigaye ta. Don haka, ya kamata marubuta su rarrabe tsakanin ‘wa’ gaba (dfa-keya) da ‘wa’ jakada ko zagi. Ga misalan yadda ake rubuta ‘wa’ gaba (dfa-keya) a daidaitacciyar Hausa.

Daidai

rubutawa

tsayawa

daukewa

karfafawa

d.s

Kuskure

rubuta wa

tsaya wa

dauke wa

karfafa wa

Sau tari kuskure na aukuwa ne saboda ana dankar ‘wa’ dafa-keya a matsayin zagi/jakada.

Duba wadannan jimlolin

- Audu ya rubuta **wa** Bala wasika

- Rubuta **wa** Bala wasika ya yi

Wadannan misalan duk daidai ne, amma ya danganta da mai magana ko rubutu ko muhallin da aka yi amfani da su.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi nuna yadda ake rubuta wasu kalmomi a rubutun Hausa, tare da nuna rukunin nahawun da suke. Irin wadannan kalmomi suna da rikitarwa wajen yanayin rubuta su. Daga cikin kalmomin da aka nuna sun hada da: ‘cewa’ da ‘ce’ da ‘wa’.

5.0 Tafkaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- yadda ake rubuta wasu kalmomin Hausa.
- wuraren da aka fi samun kalmomi masu wuyar sha’ani wajen rubutu.
- muhimmacin sanin yadda ake rubuta wasu kalmomin Hausa.

6.0 Awon Fahimta

1. Ya ake rubuta kalmar ‘cewa’? Kawo misalai guda biyar a cikin jimloli.
2. Kawo jimloli guda biyar, tare da nuna yadda ake rubuta ‘ce’ a cikin su.
3. Ya ake amfani da ‘wa’? Kawo misalai guda biyar a jimloli.

7.0 Manazarta

Abraham, R. C. The Language of Hausa People. U.L. Press, 1941.

Adamu, Mahadi. The Hausa Factor in West African History. Zaria: Ahmadu Bello University, Press, 1978.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Batagarawa, Aminu Galadima. Tafkaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, Taron Qara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa.

Cikin Rufa'I, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da

Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka

Press, 1958.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu

Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazari-Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciya Hausa (Nijeriya)

da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijar) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51,

1978.

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage (Kamusu na Keθabθun Kalmomi). Vol I.

Ibadan: University Press Limited, 1990.

Newman, Paul. and Newman, R. M. Modern Hausa-English Dictionary. Ibadan: Oxford

University, Press, 1976.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher

Limited, 2004.

Trident Press International. The New International Webster's Comprehensive Dictionary

of English Language. USA pp 1453, 1996.

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma, Aminu Galadima. (2005). Daidaitacciya Hausa da Qa'idojin Rubutunta.

Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Zaria, Ahmadu. Bello. Nahawun Hausa. Zair'a: NNPC, 1981.

Kashi na 4: Alamomin Rubutun Hausa I

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofin Darasi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Alamar Rubutu

3.2 Wasu Alamomin Rubutu Hausa da Sigoginsu.

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Awon Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an yi bayani a kan ma'anar wasu alamomin rubutu da sigoginsu. Haka kuma, za a yi bayanin yadda ake amfani da wasu alamomin rubutu da kuma inda ake amfani da su. Don haka, wannan kashi zai kawo wasu alamomin rubutu da yadda ake amfanin da su, saboda mutane da yawa basa amfani da alamomin rubutu yadda ya dace, kuma alamomin rubutu na daya daga cikin ka'idojin rubutu, don haka ne masana suka nuna cewa ingancin rubutu ya dogara akan alamominsa.

2.0 Manufofin

A karshe wannan kashi ana fata a cimma wadannan manufofi

- Fahimtar ma'anar alamomin rubutu.
- Gano sigogin alamomin rubutun Hausa.
- Gano yadda da inda ake amfani da wasu alamomin rubutun Hausa.
- Gano muhimmacin amfani da alamomin rubutun Hausa.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Alamar Rubutu

Alama ita ce wata shaida da ake yi domin a rarrabe ko gane wani abu da wani abu. Ana amfani da alama ne domin shaida ko sauñin fahimtar wani abu. Amma a ɓangaren karatu

da rubutu a harshen Hausa, alamar rubutu na nufin, wasu alamomin da ake yi cikin rubutu domin fayyace wasu abubuwan da rubutu ke nufi ko domin rarrabe wasu jumloli da wasu (Bunza, 2005:165).

Alamomin rubutu da su ake kawata rubutu domin aminta rubutu da karatu. Ingancin rubutu da ci gabansa ya dogara a kan alamominsa da ke tafiya tare da shi.

3.2 Alamomin Rubutun Hausa da Sigoginsu

Akwai rubutun Hausa iri daban-daban da ake amfani da su wadanda ka'idar rubutun daidaitacciyar Hausa ta samar. Ana amfani da su a wajen ajiye magana ko hutawa ko ishara. Wannan ya danganci yanayin magana da matsayin maganar. Akwai alamomin rubutun Hausa da yawa, a nan za a kowo wasu domin fahimtar su da sigoginsu.

AYA (.)

Wata alama ce da ake amfani da ita domin tsayawa a magana ko a rubutu. Ana amfani da aya ya yin da aka zo karshen magana ko karshen jawabi ko kuma wajen hutawa a karshen zance. Duk lokaci da ake yin amfani da aya ana nufin a tsaya cik, kafin a ci gaba da wani zancen, don haka, yana da muhimmanci a san inda ya kamata a yi amfani da aya, wato ayi amfani da ita a inda ya dace.

A rubutun Hausa aya ta kasu kashi uku kamar haka:

- babbar aya (.)
- ayar tambaya (?)
- alamar motsin rai (!)

Babbar Aya (.)

Babbar aya na nufin babbar alamar dakatawa tare da cikakken hutu ga mai karatu da rubutu. Irin wannan dakatawa ana amfani da ita bayan jimla ta kammala sosai, kuma ta ba da ma'ana mai gamsarwa. Abin nufi a nan alama ce da ake amfani da ita inda ake so a tsaya ko don a huta ko don a canja magana (Bunza, 2005:166).

Ayar tambaya (?)

Ayar tambaya na da ka'idoji iri daya da babbar aya. Sai dai abin da ya bambanta su shi ne, ayar tambaya ana amfani da ita ne jimlar da ke nuna tambaya, sai a sanya ta a karshen jimla, wato a muhallin da ake sanya babbar aya. Kuma ana amfani da alamar tambaya ko da a gaba daya ce, matukar ta nuna tambaya. Misali:

wa?

me?

d.s.

Alamar Motsin Rai (!)

Kamar ayar tambaya, ita ma alamar mostin rai ko ayar mostin rai nada ka'idoji irin na babbar aya. Sai dai ita wannan aya ba a amfani da ita sai ga abin da ya sosa rai ko da kadan ne, mai dadi ko maras dadi. A fahimtar da masana nahawu suka yi, ana amfani da ita a wadannan wurare guda biyu wadanda ke motsa rai ne kwarai, shi yasa ake mata lakabi da ayar mostin rai. Domin rai na dan motsuwa idan ya hadu da abin farin ciki ko akasin sa. Kuma ana amfani da alamar motsin rai ko da a kalma mai gaba daya ce, matukar tana sa rai ya motsu. Misali:

Tir!

Ar!

Kash!

Wayyo!

d.s

A kowane bayan babbar aya (.) ko ayar tambaya (?) Ko alamar motsin rai (!) da babban baki ake tashi. Domin hukuncinsu daya a wannan bangare.

Waƙafi (,)

Waƙofi na nufin alamar dakatawa ta dan lokaci. Idan mai karatu ya ci karo da wannan alama ta waƙafi (,) zai dan tsaya ba da jinkiri da yawa ba, domin mai karatu ya sami damar yin numfashi kadân, sai kuma ya ci gaba da karatu. Bayan an yi amfani da waƙafi da karamin baki ake tashi, kuma yana zuwa ne a tsakiyar ko cikin jimla, ma'ana ba a amfani da shi a karshen jimla.

Ana amfani da waƙafi a wurare da dama a daidaitacciyar Hausa. Wasu daga cikin wuraren da ake amfani da shi kamar yadda Mahmoud (2001:45) ya kowo sun hada da:

- a. Domin hutawa ya yin da mutum ke magana.
- b. Ya yin da aka zo rubuta kwanan wata. Misali: 1, ga watan Yuli, 2019.
- c. Bayan gaisuwar rufe wasika. Misali: ka huta lafiya, nine Audu.
- d. Wajen rubuta adireshi a wasika. Misali: lamba 5, Kabuga, Kano.
- e. A gaban sunan mutum da aka yi maganarsa. Misali: Audu, ina zuwa.

Ruwa Biyu (:)

Wasu na kiran ruwa biyu (:) da aya ruwa biyu ko tagwan aya. Ruwa biyu alama ce ta dakatawa kamar aya. A duk lokacin da mai karatu ya zo gare ta, yana da 'yancin dakatawa mai tsawo kamar babbar aya.

Ana amfani da ruwa biyu (:) a wurare da dama kamar yadda Mahmoud (2001:44) ya kawo. Wasu daga cikin wuraren sun hada da:

- a. Ya yin da za a rubuta maganar wani. Misali: Malam ya ce: “kowa ya zawon.”
- b. Ya yin da aka lissafa abubuwa. Misali: kowa ya kawo wadannan: biro; da littafi; da jaka.
- c. Ya yin da mutum ya zo rubuta lokacin. Misali: ana zuwa makaranta karfe 2:00

Waƙafi Mai Ruwa (;)

Wasu na kiran waƙafi mai ruwa (;) da waƙafi mai digo ko aya bisa waƙafi. Waƙafi mai ruwa na da hukunce-hukunce waƙafi a wani bangaren, sai dai ya yi kusa da aya, domin maganar da zata biyo bayansa tana iya zama farkon magana, kusan mai cin gashin kanta. Mahmoud (2001) ya bayyana cewa ana amfani da waƙafi mai ruwa a wuraren kamar haka:

- a. Wajen raba jimloli masu tsawo, wadanda su ke da dangantaka da juna. Misali: shugaba na da ayyuka da yawa; ya kula da tsaro; ya kula da ci gabann al’umma; ya kuma saurari al’umma.
- b. Ya yin da aka zo lissafn mutane da mukamansu. Misali: Alhaji Sunusi Lamido Sunusi, sarkin Kano; da Alhaji Shehu Idris, sarkin Zazzau; da Alhaji Sa’ad Abubakar, sarkin Musulmi.

Wadannan na daga cikin alamomin rubutun Hausa, wadanda ake amfani da su domin ƙawata rubutu da kuma fahimtar abin da aka rubuta cikin sauksi. Sauran alamomin rubutun da ba a kawo a wannan kashi ba, za a zo da su a kashi na gaba

Awon fahimta

Kawo a kalla wurare guda uku da ake amfani da wakafi

4.0 Kammalawa

a wanna kashi an yi bayanin alamomin rubutun Hausa da yadda sigoginsu su ke tare da yadda ake amfani da su a rubutu bisa ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. An fara kawo ma'anar alamar rubutu sannan daga baya aka kawo sigogi da misalansu a jmloli. Alamomin rubutun da wannna kashi ya kawo sun hada da: aya da dangoginta wato alamar tambaya da alamar motsin rai, sai kuma wakafi da ruwa biyu da wakafi mai ruwa, duk an kawo ma'ana da sigoginsu tare da misalai.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar alamar rubutu
- Sigogin wasu alamomin rubutun Hausa
- Yadda ake amfani da wasu alamomin rubutun Hausa
- Muhimmancin amfani da alamomoin rubutun Hausa

6.0 Awon Fahimta

1. Kawo ma'anar alamar rubutu
2. Kawo alamomin rubutun Hausa guda hudū: ma'anoninsu da sigoginsu
3. Bambance tsakanin babbar aya da alamar motsin rai
4. Kawo wuraren hudū da ake amfani da ruwa biyu (:).

7.0 Manazarta

Abraham, R. C. The Language of Hausa People. U.L. Press, 1941.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Batagarawa, Aminu Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Kasar Hausa.

Muñalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Junna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.

Bunza, Aliyu Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Kasa. Cikin Rufa'I, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazari-Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage (Kamusu na Kebabbun Kalmomi). Vol I. Ibadan: University Press Limited, 1990.

Newman, Paul. and Newman, R. M. Modern Hausa-English Dictionary. Ibadan: Oxford University, Press, 1976.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Trident Press International. The New International Webster's Comprehensive Dictionary of English Language. USA pp 1453, 1996.

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Schuh, R. G. Hausa and Its Nearest Relations. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages. Zaria: Ahmadu Bello University, Zaria, 1983.

Wurma, A. G. (2005). Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Zaria, Ahmadu. Bello. Nahawun Hausa. Zair'a: NNPC, 1981.

Kashi na 5: Alamomin Rubutun Hausa II

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofin Darasi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Alamar Rubutu

3.2 Wasu Alamomin Rubutu Hausa da Sigoginsu.

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Awon Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an yi bayani a kan ma'anar wasu alamomin rubutu da sigoginsu. Haka kuma, an yi bayanin yadda ake amfani da wasu alamomin rubutu da kuma inda ake amfani da su. Don haka, wannan kashi ya kawo misalan wasu alamomin rubutu da yadda ake amfanin da su, saboda mutane da yawa ba sa amfani da alamomin rubutu yadda ya dace, kuma alamomin rubutu na daya daga cikin ka'idojin rubutu, don haka ne masana suka nuna cewa ingancin rubutu ya dogara a kan alamominsa.

2.0 Manufofin

A karshe wannan kashi ana fata a cimma wadannan manufofi

- fahimtar ma'anar alamomin rubutu.
- gano sigogin wasu alamomin rubutun Hausa.
- gano yadda da inda ake amfani da wasu alamomin rubutun Hausa.
- gano muhimmacin amfani da alamomin rubutun Hausa.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Alamar Rubutu

Alama ita ce wane shaida da ake yi domin a rarrabe ko gane wani abu da wani abu. Ana amfani da alama ne domin shaida ko sau&kin fahimtar wani abu. Amma a bangaren karatu da rubutu a harshen Hausa, alamar rubutu na nufin, wasu alamomin da ake yi cikin rubutu domin fayyace wasu abubuwan da rubutu ke nufi ko domin rarrabe wasu jumloli da wasu (Bunza, 2005:165).

Alamomin rubutu da su ake kawata rubutu domin aminta rubutu da karatu. Ingancin rubutu da ci gabansa ya dogara a kan alamominsa da ke tafiya tare da shi.

3.2 Wasu Alamomin Rubutun Hausa da Sigoginsu

Akwai rubutun Hausa iri daban-daban da ake amfani da su wadanda ka'idar rubutun daidaitacciyar Hausa ta samar. Ana amfani da su a wajen ajiye magana ko hutawa ko ishara. Wannan ya danganci yanayin magana da matsayin maganar. Akwai alamomin rubutun Hausa da yawa, a nan za a kowo wasu domin fahimtar su da sigoginsu.

Karan Dori (-)

Karan dori na daya daga cikin alamomin rubutun Hausa. Wata alama ce da ake amfani da ita a rubutu a tsakanin kalmomin ko harufa. Ana amfani da karan dori wajen gwama kalmomin masu ma'ana dabani wuri daya, domin idan ba a yi amfani da alamar ba ma'anar kalmomin da aka gwama ko ake son a gwama ta fuskar ma'ana ba zata fito sosai ba (Bunza, 2005:178). Don haka, za a ce ana amfani da karan dori ne wajen hada kalmomin biyu ko fiye domin su zama kalma daya, musamman wajen samar da hardaddsen suna. Misali:

- habar-kada
- gama-gari

- shaci-fadi
- babba-da-jaka
- riga-kafi

Duk wafannan kalmomin da aka kawo sun ƙunshi fiye da kalma daya a cikinsu, amma an yi amfani da karan dori domin hada su ta fuskar ma'ana, amma idan babu karan dori za su zama kowanne na cin gashin kai, kuma ma'anar da ake so ba za ta samu ba. Misali: kalmar 'gama-gari', an hada kalmar 'gama' da kalmar 'gari', amma da zarar an cire karan dori ma'anar ta koma ta daidaikun kalmomin. Don haka ma'anar ba za ta yi daidai da wadda ake da ita ba idan aka yi amfani da karan dori.

Zarce (.....)

Alama ce da ake amfani da ita a rubutu don nuna wa mai karatu cewa maganar da ake cikin yi ba ta kare ba, watau ana nufin da sauran magana. Wannan alama na nuna cewa an tsaya ne kawai amma akwai sauran magana ko dai an bar wa mai karatu ya cika da kansa ko abin da aka bari ba a kawo ba ba shi da muhimanci ga jawabin da ake ciki. Don haka, za a ce ana amfani da alamar zarce don mai karatu ya cika da kansa o don babu cikakken lokacin. Saboda haka ne wasu daga cikin karuruwan maganar Hausa ake amfanai da zarce a karshensu domin a ba mai karatu damar ya cikasa da kanshi.

Misali: yaro bai san wuta ba sai.....

a bar kaza cikin.....

Misali a cikin magana:

Malam ya hori dalibai da su guji wasa da Makara da satar
amsa da surutu da.....

Baka Biyu ()

Baka biyu alama ce da ake amfani da ita domin karin bayani. Ana rubuta karin bayani a cikin baka biyu ne domin kara ba da hasken wata kalma a cikin jimla. Ana sanya karin bayani a tsakiyar baka domin ba da ma'anar wata kalma musamman ta wani harshe ko wani karin harshe. sannan kuma ana amfani da baka biyu domin tabbatar da wata hujja ta ilimi. Ga misalan amfani da baka biyu a rubutun Hausa:

- Audu ya ci masa (waina).
- Mutanen suna cikin danja (hadari).
- Furucin wasula ya sha bamban da furucin bakake (Sani, 2011).
- Na ba shi N2000 (naira dubu biyu).

Duk wadannan da aka sanya a cikin baka biyu karin bayani su ke yi, don haka, ba dole ne a karanta su a bayya ne ba, idan ana karatu.

Alamar Zancen Wani (“ ”)

Alamar zancen wani, alama ce da ake amfani da ita yayin da mutum ya ke maimaita maganar wani kai tsaye a cikin rubutunsa. Yawancin ana gabatar da kalmar ‘ya ce’ kafin a kawo abin da wani ya ce (Mahmoud, 2001:50).

Alamar zancen wani tana nuni ne ga zancen wani ba mai rubutu ba. Ana amfani da alamar zancen wani kamar haka (“ ”). Alama ta farko ana kiranta alamar buđe magana (“ ”), sai kuma alama ta biyu (”) da ake kira da alamar rufe magana. Duk zancen da ba na marubucin ba ya wajaba ya sanya shi a cikin wannan alama.

Kowanne baƙi ko wasali da zai zo bayan alamar zancen wani ana rubuta shi babba. Saboda magana ce sabuwa za a fara, kuma bisa ka'idar rubutun Hausa duk sabuwar

magana da babbani bafi ko babbani wasali ake fara ta. Ga misalin amfani da alamar zancen wani:

Muhammad (2000) ya ce: “ana amfani da alamar zancen wani lokacin da marubuci ya kawo zancen wani kai tsaye a rubutunsa.” Don haka, ya kamata marubuta su kiyaye.

4.0 Kammalawa

a wanna kashi an yi bayanin alamomin rubutun Hausa da yadda sigoginsu su ke tare da yadda ake amfani da su a rubutu bisa ka’idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. An fara kawo ma’anar alamar rubutu sannan daga bayan aka kawo sigogi da misalansu a jmloli. Alamomin rubutun da wannna kashi ya kawo sun hada da: karan dori da zarce, da baka biyu da alamar zancen wani, duk an kawo ma’ana da sigoginsu tare da misalai.

5.0 Tafaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma’anar alamar rubutu
- Sigogin wasu alamomin rubutun Hausa
- Yadda ake amfani da wasu alamomin rubutun Hausa
- Muhimmancin amfani da alamomoin rubutun Hausa

7.0 Awon Fahimta

1. Kawo ma’anar alamar rubutu
2. Kawo alamomin rubutun Hausa guda hudu: ma’anoninsu da Sigoginsu
3. Bambance tsakanin baka biyu da alamar zancen wani.

4. Kowo wuraren hudū da ake amfani da zarce (.....).

7.0 Manazarta

Abraham, R. C. The Language of Hausa People. U.L. Press, 1941.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Batagarawa, Aminu Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa.

Mukalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato, 1986.

Bunza, Aliyu Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, Lagos, 2002.

Dangambo, Abdulkadir. Ka'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Galadanci, Mahaud. Kabiru. Muhammad. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja: Longman Nigeria, 1976.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Hausa Language Board, (1958). Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press.

Inuwa, M. Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria. CSL. Bayero University Kano, 1980.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. Nazari-Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciya Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. Harshe 1: 19-51, 1978.

Newman, Paul. and Newman, R. M. Modern Hausa-English Dictionary. Ibadan: Oxford University, Press, 1976.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited, 2004.

Trident Press International. The New International Webster's Comprehensive Dictionary of English Language. USA pp 1453, 1996.

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Schuh, R. G. Hausa and Its Nearest Relations. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages. Zaria: Ahmadu Bello University, Zaria, 1983.

Wurma, Aminu Garba. (2005). Daidaitacciya Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa. Zaria: NNPC, 2002.

Zaria, Ahmadu. Bello. Nahawun Hausa. Zaria: NNPC, 1981.